

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

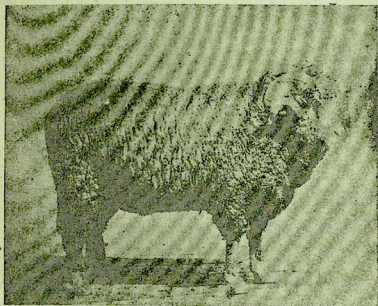
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՎՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈՂԺՈՂԿՈՄԱՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1929

ՀՈՂԺՈՂԿՈՄԱՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՄԲ

ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

«ԳՅՈՒՂԱՑՈՒ ԳՐԱԴԱՐԱՆ»-Ի

ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԳՐԳԵՐԸ

1. Ուղեցույց անտառային աշխատավարի	50	կող.
2. Ս. Շադունց—Մեր անելիքները (սպասված)	20	»
3. Հ. Փիրումյան և Մելիքյան—Ինչպե՞ս ձեռնառու չե՞ս դարձարանում յուզ և չվեյց. պանիր պատրաստելը (սպասված)	3	»
4. Փիրումյան—Քառասույսերը և նրանց մշակության յեղանակները (սպասված)	10	»
5. Խ. Ավդալբեգյան—ՀՍԽՀ Հողային Որենսդիրքը, բացատրական հարց ու պատասխաններով. մասնատալին, աշխատ. հողդատագործություն (սպաս.)	30	»
6. Պ. Հեփիմյան—Թթենու մշակութունը (սպասված)	10	»
7. Պ. Հեփիմյան—Շերամի վարդը, նրա կերակրելն ու խնամքը	10	»
8. Խ. Յերիցյան—Կաթնատնտեսության դորձնական ձևերի, մասնատալին (64 նկ.) սպասված) 1 ո.	50	»
9. Կ. Մելիք—Շահնազարյան—Մխաթառի մշակութունը (սպասված)	20	»
10. Ս. Ֆրիդլիմ—Տասը պատգամ անասնապահին	20	»
11. Խ. Յերիցյան—Անհատական, թե՛ կողմ. կաթնատնտեսություն	10	»
12. Հ. Հարություն—Բառաբակ, կնքիր պայմանագիր (չափածո) (սպասված)	5	»
13. Մ. Թումանյան—Շարքացանը և նրա նշակակութ.	15	»
14. Իս. Տեր-Ներսիսյան—Ինչպե՞ս մշակել խաղողի այգիները (28 նկարով) (սպասված)	35	»
15. Յերեսներս դեպի գյուղ—Անդրկովկասյան Յերերային Կոմիտեյի բանաձևը դյուղացիական հարցի մասին. Ս. Շադունցի նախաբանով (սպասված)	15	»
16. Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական Կոմիտեյի Զորքորդ Պլենումի Բանաձեվերը (սպասված)	15	»
17. Ռ. Արմենյան—Քույր յեղջուրավոր անասունների մանտախոը (սպասված)	15	»

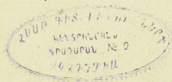
Ա. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

636.3

Ս

ՎՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

A 23267

ՀՈՂԺՈՂԿՈՄԱՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ — 1929

ՀԱՅՊՈԼԻԳՐԱՖԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՊԱՏՎԵՐ № 3440
ԳՐԱՌԵՊԳԼԽՎԱՐ 2114 ը.
ՏԻՐԱԺ 2000

ՎԱՋԽԱՐՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Վոչխարն այն ամենահին բնատանի կենդանիներից է, վորին մարդն բնակեացրել է մեզներից 5-6 հազար տարի առաջ:

Այժմյան վոչխարների վայրենի նախնիքներն յերեման են յեկել տարրեր յերկրներում և տարրեր ժամանակներում (նրանցից մի քանիսը մնացել են մինչև հիմա): Դրանցից էլ առաջացել են վոչխարների այժմյան տարրեր ցեղերը: Յեղել են յեմբրոպական, ասիական, աֆրիկյան և ուրիշ վայրենի վոչխարներ:

Վոչխարաբուծությամբ (նուրբ բրդավոր) հնում զբաղվում էին ասորեստանցիք, հրեաները, հնդիկները, յեգիպտացիք, պարսիկները, ավելի ուշ՝ նաև փյունիկեցիք և հույները, վորոնք մեծ աշխատանք են թափել և միջոցներ ծախսել նուրբ բրդավոր վոչխար ունենալու համար:

Այն ժամանակ ամենալավ նուրբ-բրդավոր վոչխարն իրավամբ համարվում էր սիրիական յերկար պոչավոր վոչխարը, վորից, ինչպես յենթադրում են, առաջ են յեկել մերինոս վոչխարները:

Կան պատմական տեղեկություններ, վոր հին հույները գալիս էին արևմտյան Վրաստան և Հայաստան, գնում էին նուրբ բրդավոր վոչխարներ և տանում իրենց յերկիրը, վորպեսզի նրանցով յափայցեն իրենց տեղական վոչխարները:

Հունաստանից նուրբ-բրդավոր վոչխարներ արտահանում էին Իտալիա, Գաղղիա և Իսպանիա: Իսպանիայից արդեն մերինոսները տարածվել են Յեմբրոպա և ուրիշ յերկրներ: Ռուսաստան նրանք բերվել են Պետրոս Մեծի ժամանակ: Մեծ աշխատանք և համբերություն են ցույց տվել հին վոչխարաբույծներն իրենց վոչխարները

խախտեցնելու գործում, սկզբում նպատակ ունենալով բա-
տանալ նրանցից միս, կաթ և մսրթի, իսկ հետագայում
նաեւ բուրդ:

Աւերիւնսներն սկզբնական շրջանում վարքամարմին
էյին. առեն մի գլխից ստացվում էր $1-1\frac{1}{2}$ կիլո շատ
նուրբ բուրդ և քիչ քանակութեամբ միջակ վորակի միս.
մինչդեռ այժմ նրանք մեծ չափով խախտված են.— առ-
կա են 4-6 կիլո վոչ շատ նուրբ բուրդ և մեծ քանակու-
թեամբ բախականի համեզ միս:

Վաշրենի վոչխարներն ապրում էյին բուսականու-
թեյանից սպասա լեւներում և տափաստաններում, վո-
րեզ գոյաթեյան գործար կոչում ձեռք էյին բերում
անսովոր տեղանութեան ու սակավապետութեան: Նը-
բանք յայլ էյին գիմանում սովին, ցրտին, չոզին և ամ-
բողջ տարին արածում էյին գրսում:

Վաշրենի նախնիքների այլ սպասկար հաակու-
թեյանները ժառանգարար անցել են մեր բնատնի վոչ-
խարներին, վորանք նույնպէս մեծ մասամբ կերակրվում
են ամարային և ձմերային արածներում:

ՎՈՅԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վոչխարը, չնորհիվ իր արագ-արագ շարժվելիք բա-
րակ չրթուկներով և սուր կտրիչ առամների, կարող է
բախտարարվել մեր աղքատ արոտների կարճ, չոր խոտով,
դանադան մոլախոտերով ու քոլերով և նույնիսկ կատար-
յալ կշտանում է, մինչդեռ տափարն ու ձին նույն տե-
ղում արածելիս սոված են մնում: Ամերիկական գյու-
ղատնտեսների գիտադալթյունները ցույց են տվել, Վոք
(600) տեսակ մոլախոտերից ձին ուտում է մոտավորապես
82 տեսակը, կովը՝ միայն 56-ը, իսկ վոչխարը՝ 570:
Այդ պատճառով ամերիկացիք իրենց մոլախոտերով և
քոլերով ծածկված արոտատեղերում սկզբում արածաց-
նում են վոչխարներին՝ մոլախոտերը վոչնչացնելու հա-
մար, իսկ հետո մյուս կենդանիներին (տափար, ձի, խոզ
և այլն):

Վոչխար գնել, մեծացնել ու չաղացնել կարող են
նույնիսկ ամենաթույլ, չքավոր գյուղացիական տնտե-
սաթյունները, վորոնք հնարավորություն չունեն կով
գնել և պահել:

Վոչխարը արագ և բազմանում, լավ և յուրացնում
է սպասարկում կոպիտ կերերը, վոխարենը տալով մի
չարք սպասկար մթերքներ:

Վոչխարը շատ պողարեր է. մի քանի ցեղեր լավ
կերակրելու գեղքում հաճախ միանգամից ծնում են յեր-
կու, յերեք գառ: Որինակ, Ռոմանովյան ցեղի վոչխար-
ները յերբեմն տարին 2 անգամ ծնելով՝ 4-7 գառ են բե-
րում, մինչդեռ կովը մշտապես տալիս է միայն մեկ
հորթ:

Վոչխարաբուծության համար ծախսված գումարը
գյուղացու տնտեսության մեջ ավելի արագ և չրջանա-
տալիս են գործում, քան տափարաբուծության գեղ-

բում, վարովհետեւ վաշխարք հասունանում է 2 տարում, մինչդեռ կովը կամ յեղը՝ 4—5 տարում:

Վաշխարի մյուս խոշոր առավելությունն այն է նաեւ, վեր նա լավ կերակրվելիս կամ բավելիս բնութանս է կուտակելու մեծ քանակութեամբ ներքին և արտաքին ճարպ:

Ընդհանրապէս վաշխարի միւր ավելի չե պահանջում, քան տավարինը, վարովհետեւ վաշխարինը ավելի սննդաբար է և քիչ ջուր և պարունակում: Վաշխարի մօրինքնաբծեքը ավելի եփան և նստում, քան տավարինը, մինչդեռ շուկայում վաշխարի մօր գինն ավելի բարձր է: Վաշխարը չի պահանջում թանգ, բնդարձակ շենքեր, ինչպէս տավարը, միայն թե նրա ապրած տեղը խոնավ չլինի: Ինչպէս հիմ քոչվորի, այնպէս և ժամանակակից գյուղացու համար վաշխարը անփոխարինելի կեցւոյանն է: Նա հազցնում է գյուղացու բնատնիքին վտոյց մինչև գլուխ և տալիս և նրան համեղ և սննդաբար մթերքներ:

Վաշխարարուծութեանը հանդիսանում է անասնաբուծութեան ամենակարեւոր ճյուղերից մեկը և Անդրքովկասյան Հանրապետութեանների յեռնային շրջաններում, ժողովրդական անասնութեան համար հսկայական նշանակութեան ունի:

Նույնիսկ մեր յերկրի գաշտավայրերում—խաղողի, բամբակի, ծխախոտի մշակութեան շրջաններում—վաշխարարուծութեանը թեև յերկրորդական տեղ է դրւում, բայց և այնպէս չի կորցնում իր անասնական նշանակութեանը գյուղացիութեան համար:

Մեզնում կան եկոնոմիստներ, վորոնք այն կարծիքին են, թե վաշխարարուծութեանը անասնաբուծութեան հնացած—հետամնաց մի ճյուղն է, և վոր նա գյուղատնտեսութեան ինտենսիֆիկացիայի հետեանքով իր տեղըն ամբողջովին զիջելու չե տավարարուծութեան ու կաթնատնտեսութեան: Սակայն այդ կարծիքը հերքւում է հենց այն հանգամանքով, վոր Ամերիկայում և Յեւրոպայի խոշոր կույտութեան յերկրներում վաշխարին չի նկատվում վաշխարարուծութեան վոչնչացման տենդենց, այլ բնդհակառակն՝ ավելի ուժեղանում ու խորանում է վաշխարարուծութեանը, պահւում ու բուծւում են բարձր արտադրողականութեամբ ազնիվ ցեղեր

վոչխարներ, վորոնք հսկայական յեկամուտ են տալիս յերկրին: Նույնիսկ ուստական հասարակ, չազնվացրած ցեղի կոպտարուրդ վոչխարները, որինակ ուսմանովյան, վայախյան և այլ ցեղերը, տարեկան 4-8 ո. յեկամուտ են տալիս: Մեր Անդրկովկասյան ցեղերը—թուչի, բալբաս, մապխ և այլն, ներկայիս անկանոն պահվածքի և բուծման պայմաններում դարձյալ 2 ո. մաքուր յեկամուտ են տալիս տարեկան, իսկ կերակրման և խնամքի ավելի լավ պայմաններում այդ յեկամուտը կարող ե կրկնապատկվել:

Շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր Միության սահմաններում մերինոսների թիվը խիստ կրճատվել է, մենք ամեն տարի ստիպված ենք արտասահմանում գնել ավելի քան 60 միլլիոն ո. նուրբ բուրդ Միության պետական բրդե գործվածքների գործարանների համար:

Մեր վոչխարաբուծության կրճատման կամ վոչընչացման մասին խոսք լինել չի կարող: Ընդհակառակն, անհրաժեշտ և բոլոր միջոցներն ընձեռել ընդարձակելու և լավացնելու մեր վոչխարաբուծությունը, վորպեսզի հնարավորություն ունենանք Սորհրդային Միության գործարաններին մատակարարել նուրբ և կիսա-կոպիտ բուրդ:

Իմպերիալիստական պատերազմը, քաղաքացիական ու աղգամիջյան կռիվները մեկ կողմից, արեաների պահատությունը, լավ արտադրողների (խոյերի) բացակայությունը, վոչ-կանոնավոր կերակրումն ու բուծումը և պանազան տարափոխիկ հիվանդությունները մյուս կողմից՝ մեծ հարված հասցրին Անդրկովկասի վոչխարաբուծությանը: Այսպես որ. Սորհրդային Հայաստանում 1914 թ. կար 1.395.590 գլուխ վոչխար, իսկ 1922 թվին նրանց թիվը հասել էր մինչև 357.670 գլխի և միայն վերջին տարիներս նրանց թիվն սկսել է ավելանալ և 1926 թվին հասել էր մինչև 1.293.575 գլխի, այսինքն՝ համարյա հասել է նախապատերազմյան թվին:

Մեր հանրապետության մի քանի գոյառներում վոչխարների քանակը ներկայումս ավելի յե նույնիսկ նախապատերազմյան քանակից, որին. Ձանդեղուրի գավառում՝ 55.870 գլխով, Դիլիջանում՝ 1640, և Մեղրիում 503 գլխով:

Ներկայումս Հայաստանի ամենամոշխարհառատ գա-
վառներն են՝ Լառի-Փամբակի, Լենինականի և Եջմիածնի
գավառները: Իսկ ամենից քիչ մոշխար ունեն Գարույա-
ղյազի և Մեղրիի գավառները:

Այս կամ այն շրջանում պահելու և բուծելու համար
հարմար ցեղի մոշխարի ընտրություներ կախված և տե-
ղական կլիմայական, հողային ու մուտ-եկումնական
պայմաններից: Ձի կարելի, սրինակ քնքաշ և կերի ու
խնամքի նկատմամբ պահանջկատ մերինսաներին և այլ
կույտուրական ցեղի մոշխարներին պահել ու բազմացնել
մեր գյուղացիական անասնաթխան աղքատ կերի ու մուտ
խնամքի պայմաններում, ասանց տրամադրելու նրանց
յով տրտառակ և բախտար քանակաթխամբ ձմեռվա
կերի պաշար:

Նույնպես սխալ կլինեք Անդրկովկասի գաղտաշին
չող շրջաններում բազմացնել հյուսիսային ցուրտ շրջան-
ներից բերած մոշխարներ, մորովհետև այդ մոշխարները
սովորած լինելով խոնավ ու ցուրտ կլիմայի, մեղ մուտ
խիտա կառածեն չողից և պերտպապմոս հիվանդու-
թյանից:

Վերջ շրջանում բուծելու համար ճշտորեն քնարը-
ված մոշխարի ցեղն այդևս հարկավոր չե մոխարինել ու-
րիչ ցեղերով և մոշ ել խառնել նրանց հետ, մորովհետև
զբանից կստացվի խաշտարդևա և քիչ-աղղյունավեա
սերունդ:

ՎՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԵՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԵՐԸ

Հայաստանում բուծվող բոլոր վոչխարների ցեղերը պատկանում են լայն-պոչավոր կամ փարպապոչավոր վոչխարների խմբին^{*})։ Նրանք բոլորն էլ կոպտարուրդ են։ Նրանք առանձնապես մի ուղղութիւնով չեն զարգացած։ Որինակ՝ հատկապես կաթ տվող կամ բուրդ տվող վոչխարներ մենք չունենք։ Նրանք միաժամանակ ե՛րբուրդ, ե՛կ կաթ ե՛ւ միս տվող են, դրա համար էլ կոչվում են մսացու, բրդացու և կաթնատու վոչխարներ։

Հայաստանում բուծվող վոչխարների գլխավոր ցեղերն են—մազեխը, բալբասը, բոզախը, պարաբալի և այլն։

Մազեխ (տես նկ. № 1).—Սա Հայաստանում ամենաշատ տարածված կոպտարուրդ վոչխարի ցեղն է։ Պատահում է գլխավորապես Յջմխածնի, Յերեանի, Լենինականի, Նոր-Ֆալաղեանի, Գարաբաղյանի և մասամբ էլ Գիլիջանի գավառներում։ Մազեխն ամբողջ Անդրկովկասում ամենախոշոր և ամենակաթնատու վոչխարի ցեղն է։ Մազեխ ցեղը բնորոշվում է իր չատ մեծ և կախ ընկած ճարպապոչով, փոքր բաղկացած և յերկու շերտից—ներքին մեծ և վերին՝ փոքր հավելվածից։ Լավ չափացրած մազեխի խոյերի ճարպապոչը քաշում է մին-

^{*}) Մեր վոչխարներին չպետք է շփոթել դմակավոր վոչխարների հետ։ Մեր վոչխարների պոչը ամբողջ յերկարութիւնով չոր-ջապատված և ճարպով, փոքր մի տեսակ 2 բարձ և կազմում—մեկը ներքին՝ մեծ, մյուսը՝ փոքր—հավելվածի պես կախ է ընկած մեծի վրա։ Մեր մի քանի ցեղերի մոտ փոքր հավելվածը կամ չատ փոքր և կամ թե չե բացակայում է։ Մինչդեռ դմակավոր վոչխարների ճարպը կուտակված է ուռուցքի նման պոչի արմատի մոտ, իսկ պոչը կարճ և և յղար և մնում։

չև 16-20 կիլոգրամ: Մազեխի մաքիները կենդանի քաշը հասնում է 40-56 կիլոգրամի, իսկ խոյերինը՝ 56-72 կիլոգրամի: Պատահում են յերբեմն մինչև մոտ 100 կիլոգրամ կենդանի քաշ ունեցող խոյեր: Մորթածի քաշը կազմում է կենդանի քաշի 50⁰/₁₀₀-ը:

Մազեխն ունի ամուր կազմվածք, կաթնատառ և և սակավապահանջ: Լավ և դիմանում ցրտին, չոգին, քաղցին և ընդունակ է յերկար ճանապարհ կտրել՝ ամառային և ձմեռային արոտները դնալիս: Ամուր չաղանում և և պոչի ճարպը շատանում—ծանրանում է: Մա-

Նկ. № 1 Մազեխ

զեխ վոչխարի մարմինը բաժական յերկար է, առաջի մասը նեղ է, հետևի մասը՝ լայն: Մեջքն ու կուրծքը բաժական լայն են, վոտքերը ամուր ու յերկար: Գույնը հաճախ մուգ կարմիր է՝ մուգ դարչնադույն, մոխրադարչնադույն և դեղնադարչնադույն յերանդներով: Գլուխն ու վոտքերն ընդհանրապես ավելի մուգ գույնի յեն յինում, քան մարմինը: Սև և սպիտակ գույնի մազեխներ քիչ են պատահում: Մեր գյուղացիները զերազատում են կարմիր մազեխը, վորին համարում են ավելի կաթնատառ և դիմացկուն, քան սպիտակ մազեխը: Բացի այդ, սա տալիս է գունավոր բուրդ, վորը գործադրվում է առանց յերկրի:

Կարմիր և սև մագեխների բուրդն ավելի կոպիտ և, քան սպիտակինը և պարունակում և շատ մեռած մագեր, ստանձնապես գլխի, պոչի և վոտքերի վրա գտնվող մագերը շատ կոպիտ են լինում:

Սպիտակ մագեխի բուրդը փայլուն և, նուրբ, փափուկ և չի պարունակում մեռած մագեր, նա միանգամայն պետքական և գործարանային գործվածքների համար:

Մագեխին խուլում են տարին մեկ անգամ. հասակ տաած վոչխարից ստացվում և 1,4—1,6 կիլո բուրդ, իսկ գառներից՝ 300—400 գրամ շատ քնքույշ բուրդ:

Մագեխի կաթնատուփյունն էլ բարձր և. նոր ծնած ժամանակ սրական տալիս և 0,8—1,6 լիտր կաթ, իսկ կթվելու ամբողջ ժամանակաշրջանում տված կաթից կարելի չե ստանալ 10—24 կիլո շանաղ պանիր: Կանոնավոր կերակրելու և խնամելու դեպքում, այլև հմուտ կթելիս կարելի չե կրկնակի չափով կաթ ստանալ նրանից:

Բուլած մագեխները տալիս են շատ միս և ճարպ, այց նրանց մսի վորակը աչաքան էլ լավ չե և այդ կողմից հետ են մնում դարաբաղի և բողախ վոչխարներից:

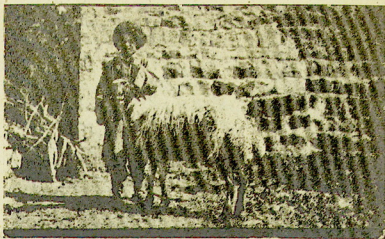
Բալբաս (տես նկ. № 2).—Մագեխ ցեղի վոչխարների խմբին և պատկանում նրան նման բալբաս ցեղի վոչխարը, վորը բազմացվում և Նջմիածնի, Դարալագյաղի և մասամբ Լենինականի գավառներում, իսկ ավելի շատ՝ Նախիջևանի Հանրապետության սահմաններում և Մակվում (Պարսկաստանում): Բալբասը մարմնի կազմվածքով և պոչով նման և մագեխին, բայց նրա գլխի և վոտքերի վրա կան սև նշաններ, և պոչն էլ ավելի յերկար և, քան մագեխինը:

Բալբասը նույնպես խոշոր, կաթնատառ, դիմացկուն և ամուր վոչխար և, ինչպես մագեխը, և ունի հիանալի սպիտակ, փայլուն, նուրբ, փափուկ, յերկար ու միատարր բուրդ, առանց մեռած մագերի, միանգամայն սպետքական նուրբ գործարանային գործվածքների համար:

Տեղում բալբասի բուրդը, ինչպես նաև մագեխինը, գործադրվում և գորգեր, փայտաներ և տնային գործվածքներ պատրաստելու համար: Վերջերս, սպիտակ

կիստ—կոպիտ բրդի գինը բարձրանալու հետևանքով, գյուղացիներն սկսել են ամէկի շատ բալբաս և սպիտակ մազերն պահել:

Բալբաս վոշխարը համարվում է մեր հանրապետութան վոշխարների բոլոր ցեղերից ամենալավը և նրա միջոցով կարելի չէ թափացնել կարմիր և սև մազերների, ինչպէս նաև մյուս տեղական ցեղերի կոպիտ բալբը:

Նկ. № 2 Բալբաս

Հոիկ.—Մազերին սպգակից և հոիկ կոչված վոշխարը, մերն ստաջացել և մազերն և թուշի վոշխարի տրամախաչումից, մասամբ էլ բոզախ և թուշի վոշխարի տրամախաչումից:

Մի քանի վոշխարաբուծական շրջաններում հոիկ վոշխարին անվանում են դոնմա կամ քյասմա, գրանով ցույց տալով նրա խառնուրդային ծագումը:

Հոիկը ստիւրարար պատահում է վոշ թե միաստորը մեծ հոտերով, այլ խառն՝ մազերների հոտերի հետ՝ Էն-նիտականի գովառի Աղբարայի շրջանում և այլ տեղերում: Հոիկը հետ և մնում մազերից իր մեծությամբ և մտի քանակով, բայց գերազանցում է նրան իր բրդի և մտի վորակով: Հոիկի պոչը խիստ տարբերվում է մագեխի պոչից. նա ամէկի մորթ և է իր ձևով նման և թուշի վոշխարի պոչին, մի տեսակի վեր և քչալած և համա-

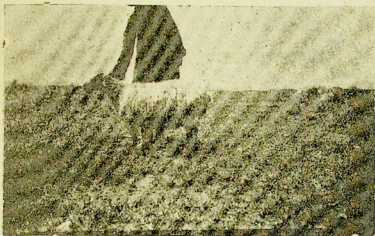
բյա գամակին համառար զերք ունի. մազեխի պոչի նը-
ման յերկու ճյուղի չի բաժանվում և ունի շատ փոքր
պոչային համեմատած :

Հսիկի գույնը սպիտակա-դեղնավուն և՛ դորչավուն,
խիկ գլխին ու վտաքերը՝ դեղին :

Հսիկ վոչխարները զխմացկուն են, կերի նկատմամբ
պահանջկոտ չեն և ունեն ամուր կաղմվածք :

Բոզախ ցեղը (տես նկ. № 3) տարածված և գլխա-
փորտակա Դիլիջանի և Լոռի-Փամբակի գամառներում,
այլ և Խ. Աղբրեջանի ու Խ. Վրաստանի մեղ հարևան
շրջաններում :

Բոզախի ամեկի լավ և ավելի արդյունավետ տիպը
բաղմացվում և Ղազախի գամառի Շիրի, Սուրյլի և
Փոյլի գյուղերում :

Նկ. № 3 Բոզախ

Տարբերվում եմ բոզախի 2 տիպ. 1. լեռնային տիպ,
փոքր կոչվում և գամրալ, կումրալ, դումրալ և աչքի յե
րնկնում ամեկի խոշոր մարմնով և մուգ գույնի գլխով
ու վտաքերով, 2. դաշտային տիպը առաջինից ավելի
մանր և և գլխին, դնչին ու վտաքերին ունի մուգ-դեղին
նշաններ :

Բոզախն ունի միջակ մարմին. մաքու կենդանի քա-
շը 32—40 կիլոգրամ և, իսկ խոյինը՝ 40—56 կիլոգրամ :

Մորթածի քաշը կազմում է կենդանի քաշի կեսը. միսը, մանափունդը դառնին, լավ մորակ ունի: Բողախն ունի կարճ, սեղմ և տակառածե իրան՝ լայն մեջքով, խորը կրծքով և կարճ ամուր վռաներով: Գույնը դեղնա-սպիտակ կամ մոխրա-սպիտակ է. քիչ են պատահում բաց-դորձ կամ դարչնագույն բողախներ: Յեթե բողախի բուր-դը բաց անենք, կանսենք, մի քիչ խափամաղն ավելի մուգ գույնի յե, քան քառամաղը: Գառների բուրդը մատաղաշ հասակում ավելի մուգ է լինում, իսկ մեծանալու հետ սկսում է բաց դառնալ. նրանց մորթին լինում է բավական գեղեցիկ՝ մանր խուճուճներով:

Բողախի կաթնատափաթյունը բարձր չէ: Բուրդն ա-վելի կուպիս է, քան մաղեսինը և, գլխավորապես, դորձ է անվում դորդեր, փայտաներ, թաղիքներ և անալին դորձված քներ պարտասուելու համար:

Բողախը շատ առկուն ցեղ է. նա լավ է գլխանում չոզին, ցրտին, քաղցին ու ծարավին. յերկար ճանապարհ է կարում. ամառային ու ձմեռային արտադրա-րերը դնալիս: Յերկու անգամ խաղելիս տալիս է 2 կիլո բուրդ:

Լավ կլինեն բողախը լավացնել կարակուլ վոշխա-րով. սրա միջոցով կարելի կլինեն լավացնել բողախի մորթին և բարձրացնել նրա կաթնատափաթյունն ու ար-դյունավետությունը: Կարակուլ վոշխարով լավացնում ելին կտրատարուրդ և դմակավոր վոշխարներին Միտ-թյան հարավային և հարավ արևելյան մասերում և հենց առաջին յերկու սերունդների դասներն առաջվում ելին լավ մորթով, մի քիչ հառա ծախվում էր 8-10 ուրլով: Կարակուլ վոշխարը հատկապես մեղ համար մի թան-կադին ցեղ է. նա բավարարվում է աղքատ, չոռաքյաթ արտատառեղերով, չի վախենում պիրուպլազմոսից և բացի առաջնակարգ մորթի ունենալուց, աչքի յե բնկնում նաե իր կաթնատառուծյամը և լավ մսով:

Դոմմառն առաջ է յեկել թուշի. խոյի և բողախի մա-քու արամախաշումից. դոմման ավելի խոշոր է, քան թուշի վոշխարը. շատ նման է նրան մարմնի գույնով, բրդի վորակով, մսով և ճարպապոչով: Դոմմայի դնշին և վոռքերին կան դեղին կամ բաց-դարչնագույն նշան-ներ:

Դոնման տարածված և Լենինականի գավառի Աղ-
բարայի շրջանում, Բորչալույի գավառում (Սարվանի
շրջան) և այլն: Դոնմաները 85-90⁰/100-ով սպիտակ են,
10-15⁰/100-ը մոխրագույն, գարնագույն, սև և այլն: Նրա
բուրդը նման է Թուշի վոչխարի բրդին, բայց մի քիչ
ավելի կոպիտ է, գորշ, այնքան վոլորուն չէ և չունի
այն ուժեղ փայլը, ինչ վեր Թուշի վոչխարի բուրդն ունի:

Դոնման ունի ամուր կազմվածք. լավ և դիմանում
ցրտին, չոգին և բավարարվում է աղքատ արոտ-
ներով, կարող է գնալ հեռավոր ամառային և
ձմեռային արոտատեղերը: Յերկու անգամ խու-
ղելիս ստացվում է 2 կիլո բուրդ, վորն ոգտա-
դործվում է նուրբ գործվածքների, գորգերի և տնա-
յին այլ գործվածքների համար: Դոնմայի կաթնատու-
թյունը բարձր չէ: Լավ դոնման ստացվում է Բորչալույի
գավառի Սարվանի շրջանում, իսկ ամենակոպիտը՝
Աղբարայի շրջանում:

Ղարաբաղի ցեղի վոչխարը (տես նկ. № 4) տարած-
ված է Ձանդեկուրի գավառում, Լեռնային Ղարաբա-
ղում, նախկին Զիվանշիրի գավառում և Աղբրեջանի
մյուս հարևան շրջաններում: Ղարաբաղի վոչխարը բը-
նորոշվում է ափանջի խեցիի բացակայությամբ.—այդ
տիպը կոչվում է ֆյառա: Յերբեմն պատահում են Ղա-
րաբաղի վոչխարներ, վորոնք ունեն շատ փոքր ափանջի
խեցի, դրանք կոչվում են ֆյառա, իսկ լրիվ ափանջի խե-
ցի ունեցողներ չամաղանց քիչ են պատահում:

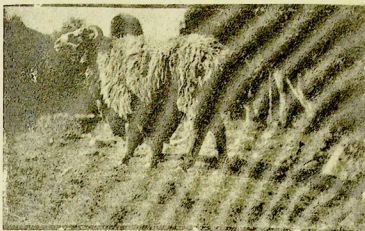
Ղարաբաղի վոչխարի մյուս բնորոշ նշանն այն է,
վոր նա ունի բավական մեծ, մինչև գավակը քշաված և
ամբողջովին բաց պոչ՝ շատ փոքր հավելվածով:

Ղարաբաղի վոչխարները բավականի խոշոր են, ունեն
ամուր կազմվածք, լայն մեջք, խոր կուրծք և յերկար
ու շատ ամուր վուսթեր: Նրանք շատ դիմացկուն են. լավ
են հարմարվում աղքատ արոտային պայմաններին:

Ղարաբաղի վոչխարի (մաքու) կենդանի քաշը հաս-
նում է 40-48 կիլոյի, խոյինը 48-56 կիլոյի: Միսը լա-
վորակ է և կազմում է կենդանի քաշի 50⁰/100-ը:

Ղարաբաղի վոչխարից ստացվում է տարեկան 2,4
կիլո բուրդ, վորը շատ կոպիտ է, մանավանդ գլխի,
պոչի և վուսթերի վրայինը. շատ են պատահում նրա

մեջ մեռած մաղեր, փորանք բաժականի իջեցնում են
բրդի փորակը: Արա բարդը Անդրկովկասի բոլոր փոշ-
խորհրի բրդերից ամենակապիտան է և նման է գմակա-
փոր փոշխորների բրդին:

Նկ. № 4. Ղարաբաղի

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՎՈՉԽԱՐԵՐԸ

Ղարաբաղի փոշխորի գույներ սպիտակ և՛ դեղնա-
դորձադույն յերանդով. դնչին և մառքերին կան մաթ-
դեղին նշաններ: Կաթնառաժ յունք միջակ է:

Այստեղ ամենաաչքի բնկնող փոշխորն և քուշի
կամ վրացական փոշխորը, փորը համարվում է
նաև ամբողջ Անդրկովկասում ամենալավը. սա
աչքի յե բնկնում իր հիանալի սպիտակ, փայլուն,
նուրբ, փափուկ, փոլորուն բրդով, փորը գոր-
ծադրվում է նուրբ մահադի գործարանային արտա-
դրության մեջ, իսկ տեղում՝ անային գործվածքներ՝
գորգեր, փախաններ պատրաստելու համար: Թուշի վոշ-
խորը շատ ասկուն է, պահանջկոտ չէ, լավ և հարմար-
վում աղբատ արտաներին. շատ թեթե և և յերկար ճա-
նապարհ է կտրում ամարսյին և ձմերային արտատե-
ղերը գնալիս: Թուշի վոշխորը մանր է. մաքու կենդանի

Թուշի վոչխարի մարմինը կարճ է, սեղմ, ուղիղ և բաժանված լայն մեջքով, խոր կրծքով և կարճ ու չատ չոր վառքերով: 900/0-ի գունը սպիտակ է, միայն 100/0-ը դուրսավոր են: Վառքերին ու գլխին կան մանր կարմրա-դեղին նշաններ: Թուշի վոչխարը հաճախ ծառայում է սեղանի և կապտաբուրդ վոչխարներին լսվացներու համար թե՛ բրդի և թե՛ մսի տեսակետից: Թուշի խոչից սերված գառներն ունենում են լավ նուրբ բուրդ և համեղ միս:

H 23 267

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐ

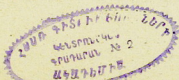
Ռուսաստանում կան վաշխաբի չառ ցեղեր, վարան-
ցից մի քանիսի հետ արժե ծանոթանալ:

Կարակոյլ վոչխարը հայտնի յի ամբողջ աշխարհում
իբրև ամենալավ մորթի ունեցողը. (սեւ նկ. 5) :

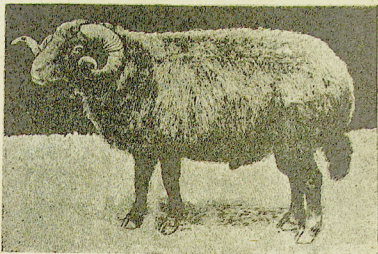
Կարակոյր պատկանում է ճարպապոչավոր վոչ-
խարներին խմբին և բազմացվում է գլխավորապես
Թուրքեստանում, Կազակստանում, Ալղանխտանում,
նախկին Բուխարայի, Պարսկաստանի սահմաննե-
րում և այլն:

Պատերազմից առաջ Ռուսաստանի հարավում և հարավ-արեւելքում պահում էին մեծ քանակութեամբ կորաւիւղ վոչխարներ և նրանցով ապնւացնում էին տեղական կոպտարուրդ ցեղերը. բայց վերում հենց առաջին մեախս սերունդն ունենում էր լավ մորթիներ, վորոնցից ամեն մեկը ծախվում էր 8-12 ռուբլով, մինչդեռ տեղական, չազնվացրած վոչխարների մորթիները ծախվում էին 5-6 ռուբլով:

Բացի Հիանալի մորթի ունենալուց, կարակուլներն աչքի չեն ընկնում նաև իրենց պաշարերու թյամբ, ամուր կազմված բով, յայն տակառաշման մարմնով,

բարձր կաթնատուլութեամբ, լալ մսով, անսովոր տա-
կունութեամբ և անպահանջկոտութեամբ: Նրանք լալ
են դիմանում իրենց հայրենիքի չոր, շոտաքշաթ և ան-
քատ արտաներին, չափին, ցրտին, հազվադեպ են հի-
վանդանում պերտպղծասով, բայց չեն տանում խոնավ
կլիման և թաց, ճահճային արտաները, վորտեղ կարող
են հիվանդանալ քյափանակով:

Նկ. 26 Ե. Կարակուլ

Զոարյուն ծագում ունեցող կարակուլ գառները
միշտ սև գույնով են ծնվում, չեկությունը, առավել
ևս չեկ կամ սպիտակ նշանները համարվում են արատ և
ալբալիսի պակասութեանն ունեցող գառներին չեն
պահում իբրեւ տաճացու: Մեծանալու հետ զուգընթաց
կարակուլ գառների սև գույնը սկսում և բացվել և 2-3
տարեկան հասակում արդեն համարյա ամբողջովին
սպիտակավուն և գառնում, բացի դլխից և վտաքերից,
վորոնք մնում են սև և ծածկված կարճ, խիտ և վաշ-
լուն բրդով: Բացի առաջնակարգ սև մորթիներից, յեր-
բեմն պատահում են մոխրագույն մորթիներ, վորոնք
կոչվում են «չիրազի» և դարձնապույն մորթիներ, վո-
րոնք կոչվում են «գամբար»: Նրանք սև մորթիներից
ավելի պակաս են դնահատվում:

Ամենայնապ կարակուլի մորթի ստանալու համար պետք է գտնենք մորթեյ 3-4 որական ժամանակ, վորովհետեւ այդ ժամանակ մորթին լինում է մանր, խիտ և փայլուն խուճուճներով:

Կարակուլ վոչխարի կաթնատվությունը շատ քարձր է: Նոր ծնած ժամանակ տալիս է որական $1\frac{1}{2}$ -2 լիտր կաթ, վորը շատ յուղալի չէ: Կթվում է $4\frac{1}{2}$ -5 ամիս:

Կարակուլ վոչխարի (մաքու) կենդանի քաշը հասնում է մինչև 30-50 կիլոյի, խոյինը՝ 40-55 կիլոյի: Միտը համեղ է և ստացվում է կենդանի քաշի մաս կեսի չափ:

Կարակուլ վոչխարը շատ պաղարեր է. հաճախ մի ամիսամիջ 2 և 3 գառ է ծնում: Սուղվում է տարեկան 2 անգամ և տալիս է ընդամենը 2-3 կիլո բավականի կոպիտ բուրդ, վորը գործադրվում է գլխավորապես գորգերի, փալառների, թաղիքների և տեղական կոպիտ գործվածքների համար:

Մեր կոպտարուրդ վոչխարների ազնվացման խընդրում կարակուլն ունի մեծ նշանակություն, վորովհետեւ տրամախաչելիս ստացվում են լավ մորթի ունեցող գառներ և տեղական վոչխարի կաթնատվությունը բարձրանում է:

Վալախյան վոչխարը ուստական ամենալավ և ամենաաղյուծալիս վոչխարներից է. բազմացվում է Միության հարավային և հարավ-արևելյան շրջաններում:

Վալախյան խոյերը տեղում ոգտագործվում են ուստական հասարակ գյուղացիական վոչխարները աղնվացնելու համար: Այս դեպքում ստացվում է ավելի խոշոր սերունդ՝ կիսակոպիտ բրդով և համեղ մսով:

Ռումանովյան վոչխարը ուստական վոչխարի հայտնի ցեղն է, վորը բուծվում է Յարոսլավլի և հարևան հյուսիսային նահանգներում: Ռումանովյան վոչխարը համարվում է ամենալավ մուշտակացու մորթի տվողը ամբողջ Միության մեջ:

Նա աչքի չէ ընկնում իր շատ կարճ սուչով, բարձր պաղարերությամբ, հիանալի փափուկ, ամուր և տաք մորթով. ունի ամուր կաղմվածք, համեղ միս. պահանջկոտ չէ: Բայց նրանք չեն դիմանում խոնավ արոտ-

ներում, վարակեց հաճախ ստանում են շատ վտանգավոր վարդաշին հիվանդութիւններ:

Տարբերում են ումանովյան վոչխարի 3 տիպ. — կոպիտ, քնճուշ և նորմալ:

Ումանովյան վոչխարի պտղաբերութիւնը բացառիկ է: Կերակրման լավ պայմաններում նրանք հաճախ 2 անգամ ծնելիս բերում են 2—7 տառ: Իհարկէ, մաքին չի կարող ալգաան գառ կերակրել, դրա համար նրանց ծծեցնում են նույն հասակի գառ ունեցող տրիշ մայրերի կամ թէ կերակրում են կովի կաթով: Ռումանովյան վոչխարը բազմաթիւ խոշոր է. միայն համեզ է, առանց կողմնակի հոտի:

Ռումանովյան վոչխարը մոխրագույն է՝ կապույտ յերանգով և ունի սպիտակ զծեր գլխին, վզին, վտարերին և պոչի ծայրին: Քիչ են պատահում սև և սպիտակ ումանովյան վոչխարներ: Տարին 3—4 անգամ խուլելիս նրանից ստացվում է 2,4 կիլո բուրդ, վորը զործադրութեամ է գյուղական անաշին զործված քների և մաշինկաների համար:

Ռումանովյան վոչխարի մորթուց պատրաստած մուշտակներն աչքի յեն ընկնում իրենց թեթեւութեամբ, տաքութեամբ և ամբուրթեամբ, վորովհետև պարունակում են շատ խիտ, քնթուշ և թեթեւ խալամազ:

Ռումանովյան վոչխարը հանդիսանում է շատ լավ ադնվացնող ցեղ գյուղական հասարակ վոչխարների համար. ափելի խոշորացնում է նրանց, լավացնում է նրանց միայն և մանաւանդ մորթին:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ՅԵՂԵՐ

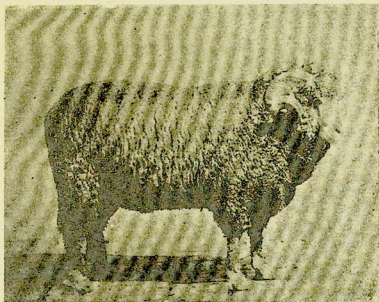
Մերիկոսները աշխարհում ամենանուրբ բուրդ ունեցող վոչխարներն են. սրանց բուրդը բազկացած և միայն շատ նուրբ և քնթուշ խալամազից, առանց վորեն և քստամազի:

Մերիկոսները շատ հին ծագում ունեն. նրանք սկզբում բուծվում էին Սիրիայում. հետագայում ասորածվեցին Յեմբուպա և այլ յերկրներ՝ միաժամանակ ասորիճանորար ադնվացվելով:

Առաջ հարդի էլին շատ նուրբ բրդավոր մերինոսները. բայց այժմ բուծում են գլխավորապէս միջակ

նորության բուրդ տալոցներին. սակայն դրա փոխարեն
ստանում են ավելի շատ բուրդ: Ներկայումս ամենա-
շատ ստորածված ռամբյուլե (տես նկ. № 6) մերինոսը
տալիս և մեծ քանակությամբ համեղ միս և յերկար ու
սովոր բուրդ:

Մերինոս վազխարները շատ քնքույշ են ու պահանջ-
կոտ. չեն դիմանում խիստ շոգի, ցրտի, ջրի պակա-
սության և պահանջում են տաառ արոտ ու ձմեռվա
համար ուժեղ կերեր: Նրանք յերկար ճանապարհ կարել
չեն կարողանում, մանավանդ բարձր լեռնային արո-
տատեղիք բարձրանալիս: Վատ կերակրելու և խնա-
մելու դեպքում մերինոսներն արագ կերպով յղարում
են, մանրանում, վորի հետևանքով պակասում և նրանց
սրտաղբայակախությունը:

Նկ. № 6 Մերինո-Ռամբուլե

Գյուղացիական տնտեսություններում մերինոսներ
պահելն այնքան եւ ձեռնառու չեն: Միայն լավ արտաւ և
ուժեղ կերեր լինելու դեպքում հնարաւոր և նրանց պա-
հէկ, այն եւ գյուղատնտեսները կամ հրահանգիչները

Հսկողութեամբ: Այնչի հեշտ կլինի մերինսս վոչխար պահել կոտորատիւ վոչխարարուծական բնկերութեանն եւ կոյնեկաիւ բուծարաններում՝ դարձեալ մասնագետ—վոչխարարութեան բնկեր: Դարձեալ

Այնչի պնդակողմ, դուրաշարժ եւ արտաային պահ—վածքին հարմար են ուստական անկվածային մագալեյի մերինսները, վոքոնք ունեն միջակ մարմին, վոքոք ծածկված եւ տատա, յերկար, լայն եւ շատ ամուր բրդով: Բայց նրանք հաճախ անկանոն կազմվածք են ունենում եւ տատապում են մեջքի ուղեղի հյուծախտով:

Պատերազմից առաջ մեծ քանակութեամբ մագալեյի մերինսներ բուծում էին Հյուսիսային Կովկասում. բայց նրանք ստիպված էին այնպիսի անցնել Սիբիր եւ Թուրքեստան: Արտաներից ու խոտհարքներից ուղարկելու թանգութեան պատճառով մերինսների տված արդյունքը չէր կարող ծածկել թանգ արտաների եւ ալ կերերի ծախսերը:

Աստֆրիսլանդյան վոչխարն աչքի չէ բնկնում իր տատա եւ յուզայի կաթով, ուստի կարող կլինէր բարձրացնել մեր վոչխարների կաթնատուութեանը: Սա աչքի չէ բնկնում նաեւ մեծ պաղարերութեամբ եւ վաղահասութեամբ. ունի համեղ միտ, խոշոր մարմին եւ յերկար, սպիտակ, խիտ, փափուկ եւ փայլուն անկվածային բուրդ: Այդ ուշադրով վոչխարի տարեկան կիթը հասնում է մինչեւ 35—40 դույլ կաթի, վոքոք պարունակում է $7\frac{1}{2}\%$ յուղ: Այս տեսակեանից նա գերազանցում է աշխարհի մնացած բոլոր վոչխարների ցեղերին:

Յեթե ստֆրիսլանդական վոչխարի մի տարվա կաթից կարելի չէ պատրաստել 120—160 կիլո չափող սրանիք, մինչդեռ մեղանում նույնքան պանիր կստացվի 8—10 վոչխարի մի տարվա կաթից: Ոստֆրիսլանդական վոչխարը հաճախ ծնում է յերկվորյակ եւ յետվորյակ: Գույնը սպիտակ է: Նրանից տարեկան ստացվում է մոտ 3 կիլո լայն բուրդ: Սա սովոր եւ լայն արտաքին եւ ձմեռվա ուժեղ կերի. միայն այդ պայմաններում կարող է տալ տատա կաթ:

ՎՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲԱԻՄՈՒՄԸ

Նախքան բուժման աշխատանքներին անցնելը, անհրաժեշտ է ճիշտ կերպով վորոշել բուժման նպատակը ավյալ հոտում է նախանշել այն ուղղությունը (մտաբրդային, մորթա-կաթնային և այլն), վորով պետք է բնթանան բուժման աշխատանքները:

Կա բուժման 2 հիմնական յեղանակ—1. Ինքն իր մեջ բուժումն է 2. տրամախաչումն կամ մետիսացիա:

Ինքն իր մեջ բուժման ղեպքում զուգավորվող խոյն ու մաքին պատկանում են միեկույն ցեղին: Այս ղեպքում ցեղի աղնվացումը բնթանում է նույն ցեղի սահմաններում՝ առանց խիստ փոփոխությունների, ավելի յալ կերակրելու, խնամելու և տոհմացուների ճիշտ բնորություն կատարելու ճանապարհով:

Բուժման այս յեղանակը տալիս է հաստատուն հետեանքներ և եժան է նստում, վորովհետե կարիք չի յինում ղենկ ստարերկրյա թանդարժեք խոյեր և նրանց միջոցով միայն աղնվացնել: Տեղական արտադրողները չեն պահանջում թանդ կերեր, բարդ շենքեր, սովոր են տեղի կլիմայական և հողային պայմաններին, գիմանում են զանազան հիվանդությունների և հարմարվել են մեր աղքատ արտոններին ու փարախային պահպանման:

Տրամախաչման կամ մետիսացիայի ղեպքում զուգավորվող խոյն ու մաքին պատկանում են տարեր ցեղերի. խոյը սովորաբար վերցվում է վորոշ կուլտուրական ցեղից և պետք է ունենա բարձր արտադրողականություն, իսկ մաքին՝ հասարակ գյուղացիական վոչխարներից, վորոնք յալացման կարիք ունեն: Թեև բուժման այս յեղանակը տալիս է ավելի արադ հետեանքներ, քան առաջինը, բայց նախ դա թանդ է նրստում, վորովհետե անհրաժեշտ է ղենկ ստարերկրյա թանդարժեք խոյեր, վորոնք մեր կլիմայական և կերի

պայժաններին սովոր չլինելով՝ կարող են հիմանդանալ
և ստակել, բայց այդ, այդպիսի խոյրի համար կա-
ռուցիկիք չենք և նրանց տրվելիք կերը՝ նույնպես
թանկ են նստում: Յերկրորդ պահանջներն այն է,
փոքր արամախաժման զեպքում յերբեմն սերունդը ժա-
ռանդում և հեռավոր նախնիքների փոշ ցանկալի հա-
կությունները: Վերջին շատ իրենց ժառանգական հա-
կություններով իրար նման են դուզամբարից խոյն ու
մաքին, այնքան ավելի կայան կլինի նրանցից ստույ-
գած սերունդը:

Տոնակալան վոչխարաբուծություն.—Իրա նպատակն
և տալ ըրել աշխարհի տոհմացու արտադրողներ, փո-
քոնք ավելի հարմար լինեն ավելի փոքր բնական, կլի-
մայական և անասն-եկոնոմիքական պայժաններին և
կողապարծիքն տեղական փոխարենների յափայցման հա-
մար: Տոհմացու փոխարեններ պետք և լինեն դառնայուն,
առողջ, խոշոր, պողարեր ու փաղահաս. պետք և ունե-
նան բարձր արտադրողականություն և լավ պատաղոր-
ծեն իրենց կերը: Տոհմացու փոխարաբուծությունը
պահանջում և մեծ ծախսեր, լավ արտառակեր, բախ-
րար քանակությամբ ուժեղ կերեր, լավ փարախներ,
փորպեղի առաջ ըրելի ամենալավ արտադրողներ՝ արի-
յալ ցեղի տոհմաններում:

Տոհմացու փոխարաբուծությունը տարբեր և լավ
պարառաւած մասնագետների զեկաւարությամբ՝
պետական, կոոպերատիւ, հասարակական, այլև կոյ-
րեկաւիզ-դյուզացիական տոհմաբուծարաններում, փո-
քոնց նպատակը պիտի լինի մասնակարարել՝ դյուզացի-
ներին լավ տոհմացու արտադրողներ:

Արիւնաբերական վոչխարաբուծության նպատակն
և թուժել բարձր արտադրողականությամբ և արդյունա-
վետությամբ աչքի ընկնող լավ փոխարի ցեղեր մաքուր
գրությամբ կամ իրեն մեախո՝ մեծ յեկամուտ ստանա-
լու համար: Ուրեմն, այս զեպքում գլխավոր ուշադրու-
թյունը դարձում և փոխարի շահավետության վրա:

Վոչխարների բուծումը պահանջում և հատուկ պի-
տություն և փորձ այդ ասպարիզում:

Մեր վոչխարաբուծները գործնական կյանքում մեծ
սխալներ են կատարում. նրանք դուզամբարում են շատ

մատուց, գեո լրիվ չկազմակերպված արու և եղ զսո-
ներին: Գարնանը ծնած գառներին, գեո կարգին չգար-
պացած ու ամբացած, հաճախ թողնում են հափ մեջ
հենց նույն աշնանը, այնպես վոր նրանց զուգավոր-
ումը տեղի չե ունենում 7-8 ամսական հասակում:
Յերբեմն հենց առաջին զուգավորման սեղոնին մեկ ջա-
հել խոյին (6)-(7) մաքի չե բնկնում:

Մատուց արտադրողների ալըպիսի վաժամ ոգտա-
տագործումը վնասակար և վոչ միայն ապալու սերնդի
համար, այլև հենց իրենց՝ արտադրողների համար:
Ալըպիսի զուգավորումից ստացված սերունդը լինում և
մանր, թույլ, դանդաղ հիվանդությունների շատ յեն-
թարկվող և մեծ տոկոս մահացող: Այդ սերունդն տն-
պետք և թե՛ իրրե տոհմացու և թե՛ իրրե ոգտագոր-
ծվող մատերիալ: Բացի այդ, նման զուգավորման զեպ-
քում շատ մաքիներ մնում են սարեջ: Իսկ ջահել խոյերը,
չնորհիմ վաղաժամ զուգավորման և մեծ քանակու-
թյամբ մաքիներ զուգավորելու, այլևս չեն մեծանում,
նրանց դարգացումը կանդ և ասնում, մաշվում-թուլա-
նում են և կորցնում իրենց արտադրողականությունը,
այսինքն՝ ստացվում և կրկնակի վնաս:

Ուստի վաղաժամ զուգավորումը հանդիսանում և
զյուղացիական վոչխարների այլատեսման և մանրաց-
ման, հետևաբար և արտադրողականության ու ուրդյու-
նավետության պակասեցման ամենացլխավոր պատ-
հալը: Խոյր ազատ զուգավորման զեպքում բեղմնավոր-
ում և իր քույրերին, իսկ խոյիկները՝ իրենց քույրիկ-
ներին, բոտ վորում տեղի չե ունենում վնասակար նեղ
աշգակցական բուծում, վորի հետևանքով ստացվում և
թույլ, մանր և վոչ-յերկարակյաց սերունդ:

Գյուղացի վոչխարաբույծների հետևյալ շատ խոշոր
սխալն այն և, վոր նրանք տոհմացումների բնորություն
չեն կատարում, իսկ առանց դրան չի կարելի ոկիդր դնել
զյուղացիական վոչխարների ազնվացմանը:

Գյուղացիք իրենց հափ մեջ բաց են թողնում առա-
ջին պատահած անհայտ ծագումն ունեցող վորքահա-
սակ, արատավոր մարմնակազմով, կոպիտ բուրդ ունե-
ցող և վատ բրդակալած խոյին, միայն թե նո բեղմնա-
վորի վոչխարներին և նրանք ստերջ շման: Միայն բա-

ցտօրիկ փորձված գյուղացի վոչխարարույժներն են իբրեւ տոհմացու ընտրում ամէլի փարթամներին: Մինչդեռ տոհմացու խոյն ունի հսկայական նշանակութիւն վոչխարների լավացման գործում, վորովհետեւ իր 4-5 տարիա տոհմական գործունեութեան ընթացքում նա գուղափորում է 200-300 մաքի, և յեթե ինքը՝ խոյը վստօ ծաղումն ունի, ապա և նրանից ստացված բազմաթիւ սերունդը նույնպէս անպակաս գուրս կգա: Արտատոհմանում նախքան մի նոր խոյ հոտի մեջ թողնելը պահանջում են, վոր նա սերված լինի յալ արտադրողականութեան ունեցող ծնողներից. սկզբում նրան փորձում են, գուղափորում են քիչ քանակութեամբ մաքիների հետ և յեթե ստացվում են լավ գառներ, այդ դեպքում խոյին թողնում են իրրեւ տոհմացու, հսկանոսի գեղքում նրան փոխարինում են մի արիւշ խոյով:

Անդլիացիք, վոր զարգացրել են շատ լավ վոչխարի ցեղեր և այլ անասին կենդանիներ, առում են, վոր լավ տոհմացու խոյն արժե կես հոտ: Իսկ ամերիկական վոչխարարույժներն, առանց վախենալու, ամենալավ խոյերի համար վճարում են տասնյակ հալարներ, լավ դիտնալով, վոր այդ ծախսը շատ շուտով կծածկվի նրանցից ստացվելիք բարձր արտադրողականութեան ունեցող սերնդով:

Հոտի միջից մեկ կամ մի քանի խոյ իբրեւ տոհմացու ընտրելուց հետո, մնացածներին իրրեւ տոհմացույի համար անպակասներ—հոտից պետք և հետացնել կամ ամորձատել (կռտել):

Մեր գյուղացիական տնտեսութեան ներքին տոհմացու մաքիների ընտրութեան վատ է կատարվում: Չուգտվորում են բոլոր մաքիներին անխափր, նույնիսկ պարզ արտափոր կազմվածք, նեղ և տափուկ կուրճք, փոս ընկած կամ գուրս ընկած մեջք, նեղ հետույք, թույլ զարգացած կաթնատվութեան նշաններ և կողիւր բուրդ ունեցողներին: Տոհմացու մալերի ընտրութեան գործում նման վերաբերմունքը բոլորովին սխալ է անթույլատրելի յե, վորովհետեւ վատ մաքուց, ինչպէս և վստօ խոյից կստացվի ցածր վորակի սերունդ:

Տոհմացու խոյերի նիշտ ընտրութեան.—Տոհմացու խոյը պետք է լինի գտարյուն, խոշոր, կանսնավոր

մարմնակազմով, լիովին առողջ և սերված առողջ, վա-
ղահաս և պաղաւտաւ ծնողներէց. պետք է ունենա լավ
և առատ բուրդ: Տոհմացու խոյի գլուխը պետք է լինի
վոչ մեծ, լայն և կարճ. շատ նեղ, յերկար և շատ մեծ
գլուխը ցանկալի չէ, վորովհետեւ դա ցույց է ապիւն նրա
կոպտութեանը և գերզարգացած լինելը: Սոյը պետք է
ունենա առնական տեսք. կանացի գլխով խոյը համար-
վում է որատաւոր: Յեղջուրները չպետք է լինեն շատ
կոպիտ և հասա: Վիզը պետք է լինի միջակ յերկարու-
թեան, վոչ շատ բարակ (անկվածային մերինոսների վզի
մը պետք է անգամուրմէն կաշու 3-4 ծալքեր): Մեջքը
պետք է լինի ուղիղ, կուրծքը, գոտկաւեղը և գտվակը
պետք է լինեն լայն, կողերը կլորացած: Փորը չպետք է
լինի կախ ընկած: Մեծ արատ է համարվում խոյի թի-
ակների հետեւի մասում մեջքի փոսքնկածութեանը, վո-
րովհետեւ դա ցույց է տալիս կազմվածքի թուլութեանը:
Վատքերը պետք է լինեն կարճ, բավական հասա և ու-
ղիղ գրվածքով. բարձր և բարակ վոտքերը փահէ հա-
տակում վատ կերակրված լինելու նշաններ են:

Առջևի կամ հետեւի վոտքերի մոտիկութեանը չի ըն-
դունվում: Տոհմացու խոյի բուրդը չպետք է լինի կո-
պիտ, ալլ յերկար, խիտ, միատարր՝ թիակների և կող-
քերի, ալլե գլխի, վզի, փորի և վոտքերի վրա ու-
ռոտ աճած:

Տոհմացու խոյի ընտրութեան ժամանակ պետք է
նկատի ունենալ, վոր յեթե խոյը բազմազան արտադրու-
թեանութեան ունեցող և, չի կարելի պահանջել նրա-
նից, վոր նրա բոլոր ալլ հատկութեանները զարգացած
լինեն հավասար չափով. որինակ՝ խոյը կարող է լավ
լինել վորպէս մսացու-բրդատու, բայց նա չի կարող
լավ լինել վորպէս մսա-բրդա-կաթնատու: Մասցու ցե-
ղի խոյի ընտրութեան ժամանակ պետք է ուշադրութեամբ
դարձնել նրա մսային հատկութեաններին, վաղահասու-
թեան և կերը լավ ոգտագործելու ընդունակութեան
մը:

Մսացու ցեղի խոյի իրանը պետք է լինի լայն, տա-
կառած և լավ զարգացած մկանունքներով, պետք է
ունենա կարճ և լիքը վիզ, լայն և խոր կուրծք. Գոտ-
կաւեղն ու հետամասը պետք է լինեն լավ զարգացած,

Վորովհետեւ նրանց վրա չե գտնուում ամենատարժեքավոր միտք: Վասկրակազմը պետք է լինի նուրբ և չոր, վոր-պեսզի ավելի շատ միտ ստացվի: Կաշին պետք է լինի բարակ և նուրբ:

Կարևատու ցեղի խոյը նույնպես պետք է ունենա լավ կամրվածք, նուրբ վոսկրակազմ, բարակ, խիտ և հեշտ ձգվող կաշի: Յանկայի չե, վոր ունենա յերկարա-վուն մարմին, լավ զարգացած կրծքով և մարտոյո-թյան զործարաններով: Պետք է սերված լինի կաթնա-սատ ծնողներից:

Բրդատու ցեղի խոյը պետք է լինի խոշոր և ունենա յերկար, խիտ, նուրբ, փափուկ, տոռձգական, տմար և սոստա բուրդ: Գեղմը պետք է լինի լավ փակված, վորպեսզի չհեղատալի, այլև բուրբ մասերում միակերպ և չջարգված: Երանք համարվում են մեծ արատ բրդի համար: Մոյր պետք է սերված լինի վաղահաս, պտղա-սատ և լավ բուրդ ունեցող ծնողներից: Կաշին պետք է լինի հաստ և պարունակի մեծ քանակությամբ ճարպա-բրտինք:

Մորթատու ցեղի խոյի գույնը և գլխավոր նշան-ները պետք է լինեն տիպիկ տվյալ ցեղի համար: Մարմ-նակազմը պետք է լինի նորմալ, խոշոր, վորովհետեւ մեծ մորթիներն ավելի թանկ են գնահատվում: Վո-րովհետեւ հասակի հետ միասին փոխվում են թև՝ բուրդը և թև՝ մորթին, որինակ՝ կարակույ ցեղինը սպիտակա-վուն և դառնում, ուստի մորթատու խոյի բնորո-թյունը կատարում են համաձայն այն գառների, վո-րոնք սերվել են նրանից: Կարակույի գառները պետք է ունենան զուտ սև գույնի մորթի՝ կարճ, փայլուն բրբ-դով և մանր խուճուճներով գլխի վրա: Նույնպեսի բուրդ պետք է լինի նաև վոռների վրա:

Տոհմացու մաքու ընտրությունը նույնպես պետք է կատարվի խնամքով: Բոլոր ուղղության մաքիները պետք է լինեն խոշոր, առողջ, կանոնավոր մարմնա-կազմով—խոր կրծքով և լայն յետամասով, այլև լավ զարգացած կաթնատվության նշաններով: Մաքիները պետք է լինեն վաղահաս, պտղատատ և ընդունակ կե-րակրելու իրենց գառներին: Կոպիտ կազմվածք, հաստ վոսկրակազմ և խոյի աճաք ունեյող մաքիները առ-ջանկալի չեն:

Վոչխարի հոտի կազմը անկայուն է և կախված է դանազան հանդամանքներից, ինչպես որինակ՝ վոչխարների բուծման նպատակից, ուղղությունից, մի խոյին բնկնող մաքիների թվից, ստերջ մնացող վոչխարների թվից, դանազան հիվանդությունների հետևանքով պառների և հասակավոր վոչխարների մահացությունից և այլն:

Յուրաքանչյուր վոչխարարույժ պետք է ձգտի, վոր իր հոտը ունենա նորմալ կազմ, ավելորդ խոյեր չլինեն հոտում, այդպիսիներին պետք է ամորձատել. այլև շատ ավելորդ մատղաշ վոչխարներ չպետք է թողնել հոտի մեջ: Մեծ թվով մատղաշ վոչխարներ հոտում թողնում են այն ժամանակ, յերբ տոհմացու վոչխարների բուծումն է կատարվում, իսկ նորմալ, վոչ-տոհմացու հոտի գեպքում ամեն տարի հոտի վերակազմության համար բավական է թողնել հոտի բոլոր վոչխարների 30-35% -ի չափ: Վոչխարարույժը պետք է ձգտի իր վոչխարներին իրար հավասարեցնել հասակի, կաթնատառության, մասավության և բրդատվության տեսակետից և աշխատի, վոր իր վոչխարներն ունենան քորձը արտադրողականություն և կերը լավ ոգտադորձեն: Ստանված (տնպետք համարված) մաքիներին ու խոյերին իրրե վոչ ձեռնառու՝ պետք է հեռացնել հոտից, այլապես նրանք կնվազեցնեն այն ոգուտը, վոր ստացվում է ավելի արտադրողականություն և արդյունավետություն ունեցող վոչխարներից: Պետք է հետևել այն կանոնին, վոր ասում են, թե ավելի լավ է պահել քիչ թվով, բայց արդյունարեր վոչխարներ, քան թե մեծ թվով սակավարդյունավետ և կամ միասարեր վոչխարներ:

Վոչխարի հոտի կազմի մասին խոսելիս պետք է հիշել, վոր յուրաքանչյուր հոտում կան մի քանի բյծեր և նախադներ՝ իրրե տաղնորդներ: Վոչխարներին թալանից և գազաններից պաշտպանելու համար ամեն մի հոտում պահում են նաև շներ: Առանձնապես հովիվները գնահատում են այն պահապան շներին, վորոնք հոտին մոտ չեն թողնում գազաններին և կովի յեն բռնվում վոչխարների ամենապլխավոր թշնամու՝ գայլերի հետ:

ՎՈՅԽԱՐԻ ԲՈՒՅՄԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Վոչխարների գուգավորումը.— Խոյիկներին և եղ
դառներին զուգավորելու թողնում են, յերբ նրանք 1½
տարեկանից պակաս չեն, յերբ նրանք հասունացած
են յինում:

Մեկ խոյի հետ զուգավորելու համար նշանակված
մաքիների թիվը կախված է զանազան պայմաններից:
1. Խոյի հատակից. մորքան նա ջահել և, այնքան նրա
հետ զուգավորելու համար քիչ մաքի չև նշանակվում:
2. Խոյի առողջությունից ու չափությունից: 3. Զու-
գավորման ձևից (ձեռքի զուգավորման դեպքում թույլ
և արվում 2 անգամ ավելի մաքի հատկացնել մեկ խո-
յին, քան թե ազատ զուգավորման դեպքում): 4. Զու-
գավորման ժամանակաշրջանի տևողությունից:

Վոչխարների գուգավորման յեղանակները.— Կի-
րարկվում է գուգավորման 3 գլխավոր ձև.— 1. Չեռֆի
գուգավորում: Այս յեղանակն ամենածիշտն և, այս
դեպքում խոյին առանձին են պահում և կարիք յեղած
դեպքում նրա մոտ են բերում մաքիներ՝ զուգավորե-
լու համար. մաքու բեր գալը խմանում են հատուկ խո-
յերի միջոցով, մորենք կոչվում են փորձախոյեր: Զեռքի
զուգավորման դեպքում ավելի լավ են ոգտադործվում
և յերկար են պահվում տոհմացու խոյերի ուժերը: Այս
դեպքում նա, առանց իրեն մնասելու, կարող է զուգա-
վորվել 50-60 մաքիի հետ, մինչդեռ ազատ զուգավոր-
ման դեպքում խոյին հատկացնում են 25-30 մաքուց վոչ
ավելի: Զեռքի զուգավորման դեպքում հնարավորու-
թյուն կա կատարելու տոհմացու խոյերի և մաքիների
խիտա ընտրություն և խուսափելու նեղ-ազդակցական
բուժումից և արյան խառնումից: Այս ձևի զուգավոր-
ման դեպքում ճիշտ մորոշվում և ծնելու ժամա-
նակը և այլն:

Առաջ և ամբողջով խոյին թույլ և արվում որիս
մեջ մեծ բնագիշումներով գուգամորվել 2-3 մա-
քիի հետ:

2. Ազատ կամ հոտային գուգավորում.—Այս դեպքում
խոյերը լինում են հոտի մեջ մաքիների հետ և նրանց
հետ գուգամորվում են առանց խառության, յերբեմն
միևնույն փոշխարի հետ գուգավորումը տեղի չե ունե-
նում մի քանի անգամ, կուվում են իրար հետ, խանդարում
են գուգավորումը: յերբեմն վիրավորում են իրար, վորի
հետևանքով խոյերը արագությամբ մաշվում են, բեղմ-
նավորումը կատարվում և վատ և շատ մաքիներ մնում
են ստերջ: Ազատ գուգավորման դեպքում տոհմացու խո-
յեր և մաքիներ բնաբերը անհնար և, վորովհետև հայտնի
չէ, թե վա՛ր խոյն և բեղմնավորել այս կամ այն մաքին,
և չի կարելի խուսափել ազգակցական բուծումից:

3. Դասային գուգավորում.—Այս ձևի գուգամորումն
այն և, յերբ վորոչ դաս փոշխարների համար նշանակված
խոյերը ման են դալիս նրանց հետ միասին և գուգամո-
րում են, յերբ բեր են դալիս: Սակայն դասային գուգա-
վորման դեպքում ել խոյերն ոգտադործվում են փոշ ալն-
քան լավ, վորքան ձեռքի գուգավորման ժամանակ, վա-
րովհետև գուգավորումների թիվը հնարավոր չէ հաշվի
առնել: Սոյերի ուժերը պահպանելու համար նրանց բա-
ժանում են 2 խմբի, ըստ վորում մի խումբը մաքիների
հետ յինում և մի որ, մյուս խումբը՝ հետևյալ որը և
այդպիս հերթավորվում են: Զուգավորման չըջանում
խոյին բացի սովորական կերից տալիս են նաև 0,4-0,6
կիլո փարսակ կամ գարի, վորպեսզի չթուլանա:

Ի՞նչքան ժամանակ են ծառայում տոհմացու խոյերն
ու մաքիները.—Տոհմացու խոյի և մաքու ծառայության
տևողությունը կախված և գլխավորապես նրանց առող-
ջությունից և կանոնավոր ոգտադործելուց: Սոյերն աշ-
խատում են 5-6 տարի, իսկ մաքիները մինչև 5-րդ դար
բերելը:

Վոշխարների բռնիտեստովկա.—Մեր վոշխարների
հոտերը նայելիս կնկատենք, վոր նրանք շատ խայտա-
բլեա են, թե՛ մեծության, թե՛ բրդի վորակի ու առա-
տության, և թե չաղության կողմից և այլն, վորովհետև
տոհմացու արատաբորոյների բնաբություն համարյա թե
չի լինում:

Ներքոյ կազմված քով, խոշոր, լավ և առատ բուրդ
 ունեցող մաքիների և խոյերի հետ միենույն հոտում պա-
 տահում են հաճախ ցածրահասակ, արատավոր կազմ-
 ված քով և կապիտ բրդով վոչխարներ: Նույնպիսի խոյ-
 տարդեա տեսք ունեն գառներն ու մառպաշ վոչխարները:
 Ահհրածեղա և ամեն տարի կատարել հասակավոր վոչ-
 խարների, խոյերի և գառների բանխաւաւովկա, աշտինքն
 բնարել իրրե տահմացու ամենալավ, խոշոր, լավ կազմ-
 ված ք ունեցող, լավ և առատ բրդով և կերը լավ սպտա-
 գործող վոչխարներ, իսկ բոլոր պատում, արատավոր
 կազմված ք և կապիտ բուրդ ունեցողներին պետք և խո-
 տանել և հեռացնել հոտից:

Բանխաւաւովկան և խիստ բնարու թյունը հնարավո-
 րություն են ապիտ վոչխարարույններին մի քանի տար-
 վա բնթայքում վոչխարների հոտերը միատարր պարձնել
 և բարձրացնել նրանց արտադրողականությունն ու չա-
 հաւաւությունը:

Նախքան վոչխարների բոնիտետովկան սկսելը, ան-
 հրաժեշտ է վորոշել, թե տվյալ հոտում վոչխարարու-
 ծության ուղղությունն ինչպիսին պիտի լինի—բրդա-
 ու. մսաւու, կաթնաւու, թե՛ մորթաւու և այլն:

Հասակավոր վոչխարների բոնիտետովկայի ժամա-
 նակ համալը միշտ նկատի յեն ունենում լավացնել կամ
 ուղղել մաքիների պաւկաւությունները՝ խոյերի համա-
 պաւաւաւաւ աւաւիւթյուններով: Մաքիների և խոյե-
 րի բոնիտետովկան տվելի լավ և կատարել ըստ նրանց
 տահմական արժանիքի և վոչ թե տիպի, վորովհետե
 ալըպիտի բոնիտետովկայի միջոցով տվելի արաղ կտրե-
 լի յե լավացնել վոչխարներին: Վոչխարների բոնիտե-
 տովկան պետք և կատարի մասնապետը կամ ալը պործից
 հասկացող հրահանգիչը:

Վոքտեղից գլուղացիք կարող են ձեռք բերել լավ
 տոնիւացու խոյեր.—Յուրաքանչյուր վոչխարարուծա-
 կան շրջանում կան լավ, վործված վոչխարապահներ.
 նրանք, շնորհիվ, լավ կերակրելու և խնամքի, ունեն լա-
 վայքած, խոշորացրած և բարեկալած վոչխարներ: Ահա
 ալըպիներից պետք և գնել տահմացու խոյեր^o): Տեղական

^o) Ավելի լավ և գիւմել պետական անասնարուծարանին:

ցեղի խոյեր գնելիս պետք է նկատի ունենալ, Վոր ցած-
րագիր և նախալեռնային գոտիներում պահվող վոչխար-
ների համար պետք է գնել նույն ցեղի խոյեր
նույն գոտիներից, վորովհետև այդ գոտիներում
հաճախ պատահում է պիրոպլազմոս հիվանդու-
թյունը, վորին տեղական խոյերը գլխաւորում են.
խիւ ուրիշ շրջանից բերածները կարող են չգլխաւոր և
ուսակել:

Շատ լավ խոյեր գնելու համար մանր վոչխարա-
բույժները պետք է միանան և ընկերություններ կազմեն:

Արտատահմանում—Անգլիայում, Ամերիկայում,
Ախտրալիայում և այլ յերկրներում գոյություն ունեն
այդպիսի ընկերություններ, վորոնք գնում են ցուցա-
հանդեսներում և մրցությունների ժամանակ պարզեա-
տրված ամենալավ խոյերը:

Վոչխարների տարիքը ատամներով վերոշելը.—
Վոչխար գնելիս անհրաժեշտ է պարզել նրա տարիքը,
վորը կարելի չի ճիշտ վորոշել ատամների միջոցով: (Տես
նկար 7 և 8):

Հտտակ սուած վոչխարն ունի 32 ատամ—24 սեղա-
նաւոր—6—տկան հատ ամեն մի շարքում թե վերին և

Նկ. № 7.

12 ամսական գառան 1 1/2 տ. վոչխարի

կարիչ ատամները կարիչ ատամները

2 տ. վոչխարի

կարիչ ատամները

թե ներքին ծնոտներում և 8 կարիչներ ներքին ծնոտում:
Վերին ծնոտում կարիչների վորտարեն կա բավականին
սուածգտական կոճիկանման լնդարարձ, վորը վորտարե-
նում է ատամներին:

Կաթնատամ—կարիչները գուրս են գալիս գեո. գառը

չծնած կամ թե ծնելուց 3-4 շաբաթ հետո: Այդ ժամանակվանից կաթնատամներն ստախճանաբար մաշվում, բնկնում են և փոխարինվում են մշտական տատամներով, փորոնք կաթնատամներից տարրերվում են իրենց խոշորությամբ և ամբողջյամբ:

Նկ. N 8

3 ա. փոխարին կտրիչ տատմեն

4 ա. փոխարին կտրիչ տատմեն

9-10 ամսական հասակում մաշվում են 2 միջին կրտսերիչները:

1 տարեկան հասակում մնացած բոլոր կտրիչները:

1½ տարեկան հասակում փոխվում են 2 ներքին կտրիչները (բռնիչները) և փոխարինվում մի զույգ լայն թխնման տատմներով:

2—2¼ տարեկան հասակում փոխվում են 2 միջին կտրիչները:

3½—4 տարեկան հասակում փոխվում են 2 յեղրահայրիչները:

5—6 տարեկան հասակում սկսում են կտրիչների արանքները բացվել և նրանց վերին մակերեսը մաշվել:

7—8 տարեկան հասակում կտրիչների մակերեսը ավելի ուժեղ և մաշվում, ստացվում են կարծես թե սնկի գլխարկներ նստած բարակ կոթերի վրա և կտրիչների արանքներն ավելի յեն լայնանում:

Վոչխարի հղիությունը. — Հասարակ ցեղի վոչխարների հղիությունը տևում է մոտ 5 ամիս (150-163 օր). խոյ վաղահաս ցեղերինը՝ վոչ ավել քան 144-146 օր: Լինում է ծնելու յերկու գլխավոր ժամանակ՝ գար-

նան, վորն ավելի շատ տարածված է գյուղացիական տնտեսություններում և ձմրան, վորն ավելի հազվագեպ է (շատ հազվագեպ է ամրան և աշնան ծնելը) :

Գարնան ծնելը տեղի յե ունենում գլխավորապես մարտ-ապրիլ ամիսներին. ավելի կանուխ ծնելը սկսվում է փետրվարի կեսից. լինում են մաքիներ, վոր ծնում են մայիսի սկզբին: Գարնան ծնելը գյուղացիների համար ամենահարմարն է, վորովհետև մաքիների համար այդ ժամանակ կա առատ կանաչ կեր. հենց դառներն ել, մի քիչ մեծանալուց հետո, սկսում են ոգտվել ամառային արոտներից: Այն դառները, վորոնք դարնանը սկսում են ոգտվել ամառային արոտներից, արագ են աճում, լավ են դարդանում և դառնում են ամուր ու դիմացկուն կենդանիներ:

Ձմրան ծնելը.—Գյուղացիք սրանից խուսափում են, ուստի և այդ տեղի յե ունենում յերբեմն իրրե բացառություն: Թե մաքիներին և թե նոր ծնած գառներին ձմրանը կերակրելը թանգ է նստում. բացի այդ, գառների համար պետք է ունենալ ավելի տաք շենք, վորպեսզի չմրսեն:

Գառները ծնվում են զանազան մեծությամբ. այդ կախված է ցեղից, մաքու մեծությունից, նրան կերակրելու չափից: Մեկ հատ ծնվելու դեպքում գառները միշտ ավելի խոշոր են լինում, քան յերկվորյակ և յեռվորյակ ծնած դեպքում: Նոր ծնած գառին թողնում են, վոր մայրը լիզի. լայց կարիք չկա այդ ժամանակ գառան վրա ալյուր կամ աղ ցանել, յեթե մայրը հաճույքով չի լիզում, պարզապես հարկավոր է գառի մարմինը չոր լաթով սրբել—ցամաքեցնել: Յեթե գառան պորտի կապը չի պոկվել, պետք է կտրել այն և թողնել միայն 2 մաս յերկարությամբ, ապա լվանալ կարբոլյան թթվուտի թույլ լուծույթով: Գառը ծնելուց քիչ հետո դուրս է դալիս և ընկերքը, վորը հարկավոր է իսկույն ևեթ հետացնել փարախից:

ՎՈՅԽԱՐՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՐԵԼԸ

X Հզի վոչխարների կերակրելը.—Հզի մաքիների պետք է սկսել լավ կերակրել, հենց ձմեռամանից, լավ խոտով և քիչ քանակությամբ հացահատիկով (փարսակ կամ գարի), քուսպով կամ թեփով, սաստիճանաբար ավելացնելով ուժեղ կերերի քանակություներ, վորպեսզի նրանք ձմռան ընթացքում չլղարեն և գարնանը ծնելիս բավական կաթ ունենան իրենց գառների համար:

Հզի վոչխարներին չպետք է տալ մեծ քանակությամբ կոպիտ, մեծածախալ կեր. չպետք է տալ նաև շատ արմատապտուղ, վորովհետև դրանից կարող են դառնալ: Զի կարելի է նաև նրանց չափից ավելի կերակրել և չաղացնել, վորովհետև այդ դեպքում մաքիները ծնում են փոքր, թույլ գառներ, իսկ յերբեմն ել ստերջ են մրնում, վորի շնորհիվ վոչխարատերը վնաս է կրում: Առանձնապես պետք է զգուշանալ և հզի վոչխարներին չտալ բորբոսնած, սառած, հոտած և փչացած կերեր, վորովհետև այդպիսի կերերից հզի վոչխարները կարող են վորլույծ ստանալ և գառնատել: Պետք է խուսափել ալն բոլորից, ինչ վոր կարող է վիժելու պատճառ դառնալ, սրինակ՝ հարվածներից, նեղ դռների միջով քշելուց և այլն: Յերբ մոտենում և ծնելու ժամանակը, հզի վոչխարների ուժեղ կերի չափը պակասեցնում են և տալիս են միայն 1—1,5 կիլո լավ խոտ և մի քիչ ել թեփ:

Լավ կլինի հզի մաքիներին առանձնացնել մյուս վոչխարներից և պահել տաք շենքում, վորտեղ չկա միջանցուկ քամի, վորպեսզի նորածին գառները ապահով լինեն ցրտից և մրսելուց: Գյուղատնտեսներն ասում են, վոր գառներին կերակրել պետք է սկսել հենց ալն ժամանակվանից, յերբ նրանք դեռ գտնվում են իրենց մոր արգանդում: Սրանով ուզում են ասել, վոր հզի վոչխարին պետք է լավ կերակրել, վորպեսզի նա կարողանա իր

ստացած սնունդի մի մասը հատկացնել իր արգանդի պտղին:

Գառների կերակրելը.—Սկզբում գառներին կերակրում են միայն մոր կաթով, վորը նանց համար շատ անհրաժեշտ է, վորովհետև նա շատ հարուստ է սպիտակուցային նյութերով ու հանքային աղերով և վորն ուրիշ վոչ մի կերով չի կարելի փոխարինել այդ չըջանում: Առաջին որերը թողնում են, վոր գառը մորը ծծի որվա մեջ 3-6 անգամ, հետո, յերբ նա մի քիչ մեծանում և ամրանում է, սկսում են ծծեցնել 4 անգամ, իսկ հետագայում, յերբ գառն սկսում է արածել և ուրիշ կեր ուտել, թողնում են, վոր մորը ծծի որը 2 անգամ՝ վոչխարներին կրթելու ժամանակ:

Գառ բերելուց մի շաբաթ հետո սկսում են մաքուն որվոց ուժեղ կերի չափը ավելացնել: Յեթե մոր կաթը չի բավականացնում իր գառան, այդ դեպքում կամ ուրիշ շատ կաթ ունեցող մաքու յեն ծծեցնում, կամ թե՛ գառին կերակրում են կովի կամ այծի կաթով: Վերջին դեպքում գառին պետք է տալ միշտ տաք և մաքուր կաթ՝ մաքուր ամանի մեջ. չպետք է տալ թթված կաթ, վորովհետև դրանից կարող են գառները փորլույծ և մարսողության խանգարում ստանալ:

Գառին պետք է հենց սկզբից ևեթ լավ կերակրել, թե չե փոքր կմնա, լավ չի աճի, իսկ հետագայում նույնիսկ լավ կերակրելիս այլևս չի մեծանա, կմնա մանր և կրգառնա վոչ արտադրողական կենդանի:

Վատ կերակրված գառը հետագայում դառնում է կերը վատ ոգտապործող, հետևարար և վնասարեր վոչխար: Ընդհակառակը, մատղաշ հասակում լավ կերակրված վոչխարը հետագայում ցուցարբերում է բարձր արտադրողականություն և լավ է դիմադրում հիվանդություններին:

Չորրորդ շաբթից հետո գառին կամաց-կամաց սովորեցնում են լավ փափուկ խոտի և արոտի: Կաթից կանաչ խոտին և չոր կերերին պետք է անցնել աստիճանաբար՝ 1—2 շաբաթվա ընթացքում, այլապես գառի մարսողությունը կարող է խանգարվել: Իսկ արոտ պետք է բաց թողնել այն ժամանակ, յերբ արդեն խոտի վրայի ցողը գոլորշիացել է: Հենց այս հասակից էլ սկսում էն

գառին կերցնել ջարդած հացահատիկ, քուսղ, թևփ և ալլին՝ տաք լավի ձևով։ Այդ ժամանակիանից էլ գառներին թողնում են արտա արածելու. սկզբում 1—2 ժամ, խոշ հետո՝ որեցոր ավելացնում են արածելու տևողությանը։ Նախքան արտա բաց թողնելը գառներին թեթև կերակրում են չոր կերով։ Գառներին պետք է արածացնել բարձր, վոչ խոնավ արոտներում, խուսափելով խոնավ և ճահճային տեղերից, վորովհետև այդպիսի արոտներում գառները կարող են հիվանդանալ շատ վրտանդափոր քրտմանակ հիվանդությամբ, վորից շատերը կտառվում են։ Չի կարելի ցուրտ և անձրևային յեղանակներին գառներին ուղարկել արտա, վորովհետև կարող են մրսել, պետք է կերակրել տանը՝ կանաչ խոտով կամ լավ չոր խոտով։ Յերեկվա շոգ ժամանակ գառներին պետք է տանել չվաք տեղ։ Գառներին չի կարելի արածեցնել նաև խիստ ցուրտ քամիների ժամանակ։ Գառների համար պետք է ընտրել լավ հարթ արոտատեղեր—հովիվների կեցած տեղից վոչ հեռու։ Յերը գառները մի քիչ արդեն մեծացել են, ուստիկար կլինի նրանց շարաթը մի անգամ աղ տալ, վորը լավ է ազդում նրանց մարտողության վրա։ Ցանկալի կլինի տալ նաև մի քիչ վոսկորի ալյուր, վորպեսզի նրանց վոսկորները լավ պարզանան։ 3—4 ամսական հասակից գառներին կամացկամաց կտրում են ծծից, իսկ հինգերորդ ամսում բոլորովին բաժանում են իրենց մայրերից։ Միաժամանակ բաժանում են եզ գառներին արոտներից և առանձին-առանձին են արածացնում, վորպեսզի անժամանակ դուրսվորում տեղի չունենա, վորովհետև դա վատ է ազդում մատղաշ, դեռ չզարգացած կենդանիների վրա և այդպիսի դեպքերում ստացված սերունդը լինում է թույլ և փոքր։

Բրդատու և մորքատու ցեղերի գառներին կերակրում են բավականի աղքատ. նրանց տալիս են գլխավորապես խոտ և մի քիչ քուսղ կամ հացահատիկ. կերակրումը պետք է լինի ամբողջ տարին հավասարաչափ։ Այդ գառներին չպետք է տալ շատ ջրառատ կերեր, վորովհետև դրանք վատ կազդեն նրանց բրդի վորակի վրա։ Չոր պետք է նաև արածացնել նրանց անձրևային յեղանակներին, վորովհետև անձրևից փչանում են նրանց բուրդն ու մորթին։

Լսացու և կաքնատու ցեղերի գառներին կերակրում են ավելի լավ, քան բրդատուներին: Նրանց ավելի յերկար ժամանակ թողնում են մորը ծծելու և մատղաշ հասակում ավելի լավ են կերակրում ուժեղ և ջրառատ կերերով, փորպեսպի նրանց մեջ զարգանա վաղահասություն և լավ մաստվության ու կաթնատվության հատկությունները: Այս ցեղերի գառներին պետք է տալ ափելի շատ ուժեղ կերեր, փորոնք պարունակում են շատ սպիտակուց և հանքային նյութեր: Գառներին մատապ հասակում ինտենսիվ կերակրելն ունի մեծ նշանակություն, փորովհետև այդ դեպքում որդանիդմն ավելի արագ և աճում և նրա առանձին գործարաններն ընդունակ են դառնում մեծ քանակությամբ եփանագին կերերը վերածել ավելի թանկարժեք նյութերի՝ մսի և ճարպի:

Մեզ մոտ գյուղացիներն իրենց վաշխարներին վատ են կերակրում: Նրանք համարյա ամբողջ տարին փոխարեններին արածեցնում են, բացառությամբ լեռնային շրջանների. քիչ է պատահում, փոր մի քիչ էլ խոտ կամ դարձան տան: Ձմրանը մեր փոխարենները վատ կերակրելուց խիստ նիհարում են ու հյուժվում և միայն դարձանք սկսում են ուղղվել, յերբ կանաչ արոտի յեն դուրս գալիս: Մեր գյուղացիական փոխարենները ձմրան մշտական կիսաքաղցության և քարքարոտ ճանապարհներով հարյուրավոր վերստեր կրտրելով դեպի ամարային և ձմերային արոտատեղերը՝ մանրացել և ալյասերվել են:

Գյուղացիներն իրենց վաշխարներին կերակրում են առանց հաշվի.—նրանք ձմեռվա կերերի պաշար քիչ ունեն. յեղածի մեծ մասն էլ տալիս են լծկան և կաթնատու տավարին, այնպես փոր փոխարենների համար մնում է քիչ խոտ, դարձան և տավարի թերմացք (կոճոնք): Իսկ յեթե գյուղացին կեր շատ ունի, այդ դեպքում նա տափարին տալիս է այնքան, փորքան նա ուտում է: Փոխարեններին կերակրում են գետնի վրա, այդ պատճառով շատ կեր է փչանում ու կեղտոտվում:

Կերերի պակասության և ձմեռվա արոտ չունենալու պատճառով գյուղացիք փոխարեններին արածացնելու համար առանձին հողամասեր (դորուղներ) են թողնում, փորոնք մնում են մինչև ձմեռ:

Վոչխարատերերն աշխատում են այդ գորտնեղերում մի կերպ կերակրել իրենց վոչխարները մինչև ձմեռվա վերջը և կանաչ խտալի գուրս գալը: Վոչխարատերերի այն մասը, վոր ձմեռվա արստ չունի, իր տավարն ու վոչխարը սպահում և ձմեռանոցներում—անտառում, վորի հետանքով խիստ տուժում և անտառի բուսականությունը և վորի գեմ Հոգժոցկոմատը ներկայումս կտրուկ միջոցներ և ձևք ստանում:

Վոչխարների կանոնավոր կերակրումը.—Վոչխարներին կանոնավոր կերակրելու նպատակն և ստանալ նրանցից, վորքան հնարավոր և, շատ միտ, կաթ, բուրդ, մորթի և առուջ սերունդ: Իսկ խոյերին կանոնավոր կերակրելու նպատակն և, գլխավորապես, նրանց առուջությունը և սեռական ուժը լավ դրության մեջ պահելը և նրանց ավելի յերկար ժամանակ ոգտագործել:

Վոչխարներին կանոնավոր կերակրել—նշանակում և նրանց կեր տալ չափով, այսինքն՝ համաձայն նրանց կենդանի քաշի և արտադրողականության (արտադրած կաթի, մսի, բրդի և այլն): Ձի կարելի նրանց կեր տալ ուղածի չափ, վորովհետև այս դեպքում ի դուր տեղը կերի մի մասը կկորչի, բացի այդ, նրանք չափից դուրս ուտելով՝ կչաղանան և կտան վորք ու թույլ սերունդ: Իսկ յիժե վոչխարներին վատ են կերակրում, նրանց չեն ստելիս անհրաժեշտ չափով կեր, այդ դեպքում կխտաքաղց մնալու հետևանքով լղարում են և նրանց արտադրողականությունն էլ պակասում և:

Գյուղատնտեսական կենդանիներին արվող կերերը բաժանվում են յերեք գլխավոր խմբի—կոպիտ, ջրառատ և ուժեղ կամ խտացրած կերեր:

Կոպիտ կերեր.—Այս խմբի մեջ են մտնում խոտը, դարմանը, մզեղը, բամբակի հունդի կճեպը և ուրիշ կերեր, վորոնք պարունակում են շատ քիչ սպիտակուց, բայց շատ հարուստ են թաղանթանյութով: Վոչխարներն այս կերերը լավ են ուտում: Բրդատու և մորթատու վոչխարները կարող են ձմեռը բավականանալ լավ խոտով, իսկ դարմանը սիրով չեն ուտում: Պետք և ուշադրություն դարձնել, վոր կերարաժնի մեջ վոչ միայն լինեն բավարար քանակությամբ սննդարար նյութեր, այլ և կոպիտ կերի քանակությունը լինի այնքան, վոր

վոչխարի ստամոքսը բավարար չափով լեցվի, հակառակ դեպքում նա կարող է դադարել վորոճալուց և հիմուն-դանայ: Վոչխարին տալիս են որեկան վոչ ավելի, քան 3—3 $\frac{1}{2}$ կիլո կոպիտ կեր, իսկ ամենաքիչը՝ պետք է լինի 1,5—2 կիլո ամեն մի գլխին: Ստոփ վորակը կախված է նրա մեջ յեղած խոտի բույսերի տեսակներից, խոտի հավաքելու ժամանակից, յեղանակից, այն պահելու ձև-վից և այլն: Լավ խոտը պարունակում է ավելի շատ թի-թեոնածաղիկ և հացադդի խոտաբույսեր, վորոնք պետք է հավաքված լինեն ժամանակին, չոր յեղանակին և չը-պետք է փշանա պահելու ժամանակ: Լավ խոտ ստաց-վում է լեռնային խոտհարքներից և ցանովի խոտերից-վատ խոտը՝ անտառից և ճահճային տեղերից: Լավ, մանր դարման ստացվում է գարնան ցորենից և դարուց: Բամբակի հունդի կճեղով կարելի յե փոխարինել խոտի կամ դարմանի մի մասը. նա իր կերարժանիքով հավա-սար է դարձանին:

Ջրառատ կերերն են կանաչ խոտը, արմատապր-տուղները (ճակնդեղ, դադար, շաղգամ, գոնգեղ), պա-յարապտուղները (կարտոֆիլ, գետնախնձոր), յզում և այլն: Այս կերերն ավելի հարմար են մսացու և կաթնա-սու ցեղի վոչխարներին կերակրելու համար:

Ուժեղ կերերն են դանազան քուսպերը, հացահա-տիկները, թեփերը, ալյուրներն և այլն: Սրանք համար-վում են ամենալավ կերերը, վորովհետեւ պարունակում են շատ սպիտակուց և քիչ թաղանթանյութ: Ուժեղ կե-րերը տալիս են մեծ մասամբ մատղաշ աճող կենդանի-ներին, մսացու և կաթնատու վոչխարներին, վորովհե-տեւ նրանց անհրաժեշտ է ավելի մեծ քանակությամբ սպիտակուց:

Վոչխարին տալիս են ուժեղ կեր որական մեկ կիլո-գրամից վոչ ավելի: Բացի հիշված կերերից իրեն կեր գործադրվում են նաեւ շաքարի, գարեջրի և սպիրտի դարձարանների մնացորդները: Գյուղատնտեսները հաշ-վել են, վոր 1 կիլո գարին իր սննդարժեքով հավասար է $\frac{1}{4}$ կիլո քուսպի, 1 կիլո ալյուրի, 1 կիլո հատիկի, 1 $\frac{1}{4}$ կիլո թեփի. 3 կիլո լավ խոտի, 2 $\frac{1}{2}$ կիլո առվույտի, $\frac{1}{2}$ կիլո դարմանի, 8 կիլո ճակնդեղի կամ դադարի, $\frac{1}{2}$ կիլո կարտոֆիլի, 14 կիլո կանաչ խոտի, 10 կիլո դգումի և այլն:

Վոչխարներին փարախում նորմայով կերակրելը — ճիշտ կերարտադրող կազմակերպչական սովորաբար կենդանիներին արվող կերը բաժանում են յերկու մասի — մեկը կոչվում է կենսապահ կեր, մյուսը՝ արդյունաբեր կեր:

Կենսապահ կեր կոչվում է կերի այն քանակը, Վոր արվում է վոչխարին միմիայն նրա համար, Վոր նա իր կյանքը պահպանի, մնա առողջ և քաշը Վոչ աճելանա և Վոչ ել պահպանի: Կենսապահ կերը բաղկացած է լի — նում գլխավորապես կալիում կերերից: Իսկ սովորաբար կերարտադրող կերը բաղկացած է լինում կալիում կերերից, մյուս կեսը՝ ուժեղ կերերից:

Վոչխարին նորմայով կերակրելիս պետք է նրան տալ որակաւն կենսապահ կեր իր կենդանի քաշի $\frac{1}{30}$ -րդի չափ — իրրե խոտ: Որինակ՝ յեթե վոչխարի կենդանի քաշն է 60 կիլո, ապա նրա $\frac{1}{30}$ -րդ մասը կլինի 2 կիլո, հետևաբար այդ վոչխարին պետք է տալ միայն կենսապահ կեր որակաւն 2 կիլո խոտ:

Արդյունաբեր կեր կոչվում է կերի այն քանակությունը, Վոր տալիս ենք վոչխարին, բացի կենսապահ կերից, այն դեպքում, յեթե այդ վոչխարը տալիս է կաթ, կամ յեթե մենք ուզում ենք, Վոր նա միւս կամ ճորպ կապի, առատ և լավ բուրդ ունենա և այլն: Յենթադրենք, թե մեր վոչխարի կենդանի քաշը 45 կիլո յե է նա տալիս է որակաւն 1 լիտր կաթ. կենդանի քաշի $\frac{1}{30}$ -րդ մասը կազմում է 1,5 կիլո. իսկ ամեն մի լիտր կաթի համար պետք է տալ 0,4 կիլո գարի. նշանակում է այդ վոչխարին պետք է տալ 1,5 կիլո խոտ և 0,4 կիլո գարի:

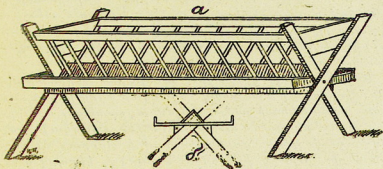
Խոյերին ավելի լավ են կերակրում, քան մաքիներին. — նրանց տալիս են կենսապահ կեր իրենց կենդանի քաշի $\frac{1}{30}$ -րդի չափ. որինակ՝ յեթե խոյի կենդանի քաշը 60 կիլոգր. է, ուրեմն նրան հասնում է 3 կիլոգր. խոտ. բայց տալիս են 1,5 կիլոգր. խոտ, իսկ մնացածի դիմաց 0,5 կիլոգր. գարի: Զուգավորման ժամանակաշրջանում խոյը ստանում է լրացուցիչ 0,4-0,5 կիլոգր. գարի կամ վարսակ:

Վոչխարներին պետք է կեր տալ նրանց համար հատկապես ճաղերով շինված մսուրներում (տես նկ. № 9 և 10) և Վոչ թե կերը լեցնել պետին, Վորտեղ

չառ մասն րնկնելով վոշխարներէ վոտքերի՝ տակ փշա-
նում և և կամ կեղտոտում և՛ խառնվելով փթիւրի հետ։

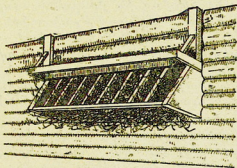
Վոշխարներին աղ տալիս են շարաթր մեկ անգամ՝
ջրում են որական 2 անգամ։

Մաքիւնքիւն և խոյերիւն փարախում կերակրելու
կարգը.— Կերը պետք և տալ որական յերեք անգամ—
առաջիտյան, կեսորին և յերեկոյան։ Սկզբում տալիս

Նկ. № 9

Յերկարաժուռ մուր՝ շտրելով a՝ մուր ամբողջ տեսքով. b՝ միջի մասի
կտրվածքը

Նկ. № 10

Գառի վրա ամրացրած մուր

են ուժեղ կեր, ապա ջրառատ և վերջը՝ կոպիտ կերեր։
Կերերն ալը կարգով տալն այն իմաստն ունի, վոր ստա-
մոքսի հյութերը սկզբում ավելի ուժեղ լինելով՝ ավելի
ենեղբիկ կերպով կազդեն ուժեղ կերերի վրա և կնպաս-
տեն նրանց լավ մարսելուն։

ՎՈՉԽԱՐԻ ԱՄԿՐԱՅԻՆ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ

Անդրկովկասի ամառային արոտավայրերը. — Լավ են համարվում այն արոտավայրերը, վորոնք իրենց ամբողջ տարածութեամբ մատչելի չեն վոչխարների տրածելու համար, ունեն լավ ճանապարհներ, բավարար քանակութեամբ խմելու լավ ջուր թե՛ վոչխարների և թե՛ հովիտների համար։ Լավ արոտավայրերի բուսականութեանը մեծ մասամբ պետք է բաղկացած լինի թիթեռնածաղիկ և հացաղզի խոտերից. մոլախոտեր և թունավոր խոտեր չպետք է լինեն։ Արոտում պետք է հարմարութեան լինի վոչխարներին չոգից, ուժեղ քամիներից և այլ բնական պատահարներից պաշտպանելու համար։

Անդրկովկասի յեռնային և ալպյան արոտավայրերը, վորոնք մի ժամանակ հոգակված էյին իրենց հարուստ բուսականութեամբ, այժմ աղքատացել են. նրանց վրա ներկայումս արածում են մեծ քանակութեամբ տավար ու վոչխար, վորոնք ուտում և տրորում են այդ արոտները։ Սրանց վրա սկսել են ուժեղ կերպով աճել մոլախոտեր և թունավոր խոտեր, իսկ տեղ-տեղ եյ ծածկվել են քարերով։ Մեր մի քանի ամառային արոտավայրերում, որինակ՝ Աղմադանի, Թարսաչայի և ուրիշ արոտների վրա, պատահում են բնդարձակ քարակույտեր, վորոնք կոչվում են չիկգիլնեք, վորոնք տեղ-տեղ մի քանի վերստ յերկարութեան ունեն և հաճախ խանդարում են վոչխարներին ջրի մոտ կամ հարեան արոտատեղը քշելու, այդ պատճառով ստիպված են մի քանի վերստ շրջան անելով գնալ ցանկացած տեղը։ Ամառային արոտավայրերի ցածրադիր գոտիները, վորոնք գտնվում են ծովի մակերևույթից 4500-5000 ֆուտ բարձրութեան վրա, ունեն թեք մակերևույթ, ծածկված են լավ կանաչով, այնպես վոր մեծ հաջողութեամբ նրանց կտրելի յեր ողտաղործել իրրե խոտհարք, և վոչ թե արոտատեղ։ Մանավանդ վոր մեր-հանրապետութեանը խոտի մեծ պակասութեան և զգում և ստիպված է դրսից խոտ ներմուծել։

Ամառային արոտավայրերի միջին և բարձր գոտիներում պատահում են հողամասեր, վորոնք կամ ամբողջովին գորկ են բուսականութեանից, կամ թե նրանց

վրա մնացել են ազգաւ բուսականութեան մնացորդներ :
Վերբեմն մի քանի վերստ տարածութեան վրա արուտա-
տեղերի հողը, ինչպէս որինակ Մազրադէյունեյի, Թար-
ուշայ և այլն, ամբողջովին զուրկ և բուսականու-
թեանից :

Ամարային արոտների այն մասերում, վորտեղ բը-
նակում են քոչվորները, ուժեղ կերպով աճել են վշա-
վոր բույսեր (յեղիճ և այլն) և այլ մոլախոտեր :

Մեր ամարային արոտատեղերի հյուսիսային և
հյուսիս արեւելեան լանջերը, վորոնք կոչվում են գլու-
գեյի (դուղեյի), աչքի յեն ընկնում իրենց բարձր, բայց
վոչ սննդարար բուսականութեամբ, վորի մեջ պատա-
հում են շատ մոլախոտեր և թունավոր բույսեր : Հարա-
վային և հարավ-արեւմտեան լանջերում, վորոնք կոչ-
վում են գունեյի, ունեն կարճ բուսականութեան, բայց
գրա փոխարեն շատ սննդարար և և մոլախոտերով եւ
այնքան հարուստ չէ, ինչպէս հյուսիսային լանջերում :
Վոչխարներն այդ կարճ բույսերն ուտում են հաճույ-
քով. այդ հանգամանքը լավ հայտնի յե հովիվներին և
վոչխարաւորներին :

Մեր լեռնային արուտավայրերում ոգտակար խոտե-
րից հաւնախ պատահում են հետեւյալ թիթեռնածաղիկ և
հացագգի շատ սննդարար բույսերը. — վայրի երեքնուկ,
առվույտ, կորնդան, վիկ, վոչխարավարսակ և այլն :

Իսկ մոլախոտերից և թունավոր բույսերից առանձ-
նապէս մնաստակար և համարվում լեռնային ճիւ խոտի
(оска) մի տեսակը, վորը նրանք անվանում են «դայի
ոթ», այսինքն՝ գիժ խոտ :

Մեր գյուղացիական վոչխարները ամարային արու-
տավայրերում կերակրվում են նույնպէս անբավարար :
Վոչխարներն այնտեղ կուշտ արածում են միայն դարնա-
նը և ամառվա սկզբին, ընդամենը 2-2½ ամիս, քանի դեռ
խոտը կանաչ և հյութալի յե. այդ ժամանակամիջոցում
նրանք գիրանում են և ճարպապոչն եւ մեծանում-
ծանրանում ե :

Գյուղացիներն իրենց տավարն ու վոչխարը շատ
անկանոն են արածացնում : Ամբողջ տաւարն ու վոչ-
խարը, յերբեմն 500-600 գլուխ միանգամից, քշում են
արոտատեղ արածելու, յերբ դեռ բուսականութեանը

նոր և սկսել բարձրանալ և դեռ չի արժատակալել: Արածելու բնթացքում այդ թույլ բուսականությունը մասամբ ուսովում է, իսկ մեծ մասը՝ վստահութիւն և լինում: Տալարին ու վոչխարներին արտաքին չեն դուրս բերում այն ժամանակ, յերբ հոգը ձյանահալից դեռ չի չորացել, վորի հեռանալով խոնավ հոգը արորովում և պրնդանում է, իսկ կենդանիների կոխած տեղերում լճանում և ջուրը և առաջ են գալիս թմբեր: Այդ պատճառով և ողտակար բույսերը թույլ են մնում, վատ են տնում և նրանց նեղելով՝ նրանց տեղն բռնում են ավելի դիմացկուն մոլախոտերն ու չուսովող բույսերը:

Մեր ամառային արոտավայրերը չեն ոգտագործվում իրենց վորակի համաձայն.—Արոտամուտերը տարբեր տեսակի կենդանիների միջև բաշխելու սովորություն չկա. վոչ էլ սովորություն կա տատիճանաբար, մաս—մասորածացնելու, այլ արտի ամբողջ տարածության վրա միանգամից են արածեցնում, չեն թողնում, վոր նրա մի մասը հանգստանա, նրա վրայի բուսականությունը նորից աճի—բարձրանա: Բացի արոտների փշանալուց ու աղքատանալուց, վոչխարներն էլ կանոնավոր չեն արածում, վորովհետեւ մեր հովիւներն էլ արածեցնելու յեղանակին ծանոթ չեն:

Սովորաբար մեզ մոտ հովիւն էն վարձում վոչ թե փորձված մարդկանցից, վորոնք դիտեն վոչխարն արածացնելու յեղանակը, այլ անդիտակից, անփորձ դյուղական ջահելներից, վորոնք ուրիշ աշխատանքների համար անընդունակ են համարվում:

Մեզ մոտ աշխատում են հովիւներին վորքան կարելի յի ետան վարձել. նրան վարձատրում են գլխավորապէս վոչխարով. տալիս են վորոշ քանակությամբ դառ կամ թոխի. տալիս են նաեւ յափնջի, հազուադարեւ, ալյուր, աղ և այլն: Շատ քիչ է պատահում, վոր փող վճարեն: Մինչդեռ աստատահմանում մեծ քնարությամբ են վարձում հովիւներին. վարձում են փորձված, վոչխարապահության հետ լավ ծանոթ մարդկանց, վճարում են նրանց մեծ ոտճիկ և առանձին պարգևներով շահագրգռում են նրանց, վորպեսզի վոչխարներին կանոնավոր արածեցնեն, լավ խնամեն և արոտները պաշտպանեն փշանալուց: Լավ հովիւն նախ-

քան վոչխարներին արածելու հանելը, մանրամասն աչքի յեն տնցկացնում արածելու համար նշանակված արոտամասը, իր համար ծրագիրը և կազմում, թե ինչպես արածացնի, վորպեսզի և՛ արոտը լավ ոգտադործվի և՛ վոչխարները կուշտ ուտեն՝ առանց արոտը փրչացնելու:

Յեթե յերես, վոր արոտատեղը շատ և ծանրաբեռնված և նրա վրա տվելորդ կենդանիներ են արածում, այդ ժամանակ նա խսկույն վոչխարներին տեղափոխում և հարեան արոտատեղը: Ապա նա տավարին ու վոչխարներին արածացնում և այն կարգով, վոր արոտատեղիի լավ կտորները բաժին բնկնեն կաթնատու և լրծկան տավարին, իսկ վորակով ավելի վատ, ավելի թեթև լանջերով և ավելի աղքատ բուսականությամբ արոտատեղերը թողնում և վոչխարների համար: Վոչխարների համար հատկացված տարածությունն էլ նա բաշխում և աշխատում ամենալավ տեղերը թողնում և կթվող մաքրներին, գառներին, խոյերին, իսկ վատ մասը թողնում և ամորձատված և սուրահ վոչխարի համար: Նա վոչխարներին սկսում և արածելու գուրս բերել այն ժամանակ, յերբ արդեն ամարային արոտների հողը չորացել և և նրանց վրա կանաչը բարձրացել և ամրացել է: Այնուհետև հովիվն այդ արոտատեղը բաժանում և մի քանի կտորների և սկսում և աստիճանաբար արածացնել, հերթով մի կտորից մյուսին անցնելով:

Այսպես կտորներով արածացնելը հովիվն ամառվա ընթացքում կրկնում և մի քանի անգամ, այնպես վոր ամեն մի կտորը ժամանակ և ունենում հանդատանալու. մինչև վոր վոչխարներն արածելով կհասնեն վերջին կտորին, առաջինների վրա խոտն արդեն նորից աճած և ամրացած կլինի և մոլախոտերն այլևս վտանգավոր չեն լինի:

Առավոտյան, յերբ վոչխարները դեռ քաղցած են, հովիվը արածեցնում և վատ արոտատեղերում, վորովհետև այդ ժամանակ քաղցած վոչխարներն ուտում են նաև վատ բույսերը, իսկ յերբ նրանք արդեն կշտացած են, հովիվը նրանց տեղափոխում և ավելի լավ կտորների վրա արածելու, վորովհետև կուշտ վոչխարները չեն փչացնի լավ կտորները: Լավ հովիվն յեր-

րեք մոշխարներին ստաջր չի տնի և քշի, այլ գնում և նրանց ստաջից և արածեցնում և գանդադորեն, քայլ առ քայլ ստաջ շարժվելով: Նա յերեք մոշխարներին չի քշի ուժեղ քամու դեմ, կամ թե նրանց չի արածացնի արևի շեշտակի ճառագայթների տակ. իսկ յերկարատև անձրևի կամ կարկուտի ժամանակ պատապարտում և նրանց ծառների կամ ժայռերի տակ և այլն:

Լավ հովիվը մոշխարներին արածելու չի հանում, քանի դեռ ցոլք չի գոլորշիացել, մորպեսզի ցոլոտ կանաչ ուտելուց մոշխարները չուռեն: Նա անսովոր խոտի պաշար և պատրաստում մոշխարների համար, մորպեսզի նրանց կերակրի, յերբ յեղանակը չորային և կամ յեթե նկատվում և, մոր մոշխարները արոտում չեն կրչատանում:

Ամառվա մերձին աշգրիտի հովիվի և՛ մոշխարներն են լավ տեսք ունենում և՛ արոտատեղը փչացած չի լինում, այլ լավ գրաթյամբ մնում են հետևյալ սառվա համար: Նախքան մոշխարներին արոտ ուղարկելը նրանց լավ նայում են. այն մոշխարները, վարոնց կրճղակները աճել-մեծացել են, կտրում են, մորպեսզի չխանդարի նրանց քայլելուն: Ապա ստանձնացնում են բոլոր թույլերին, կաղացողներին ու հիվանդներին և նրանցից ստանձին հոտ են կաղմում և արածեցնում են հովիվների ապրած տեղին մոտիկ:

Մեզ մոտ ավելի վատ դուրքյան մեջ եւ ճմերային արոտատեղերի խնդիրը. սրանց պակասութունը շատ ուժեղ ե գգացվում. — Հայ և վրացի մոշխարատերերը ստիպված են իրենց մոշխարն ուղարկել Ագրբեջանի հետամոր ձմերային արոտավայրերը:

Մեր ձմերային արոտավայրերի տարածությունը մեծ չէ: Ամենալավ ձմերային արոտավայրերը համարվում են Գյունեյի արոտավայրերը, մորոք բնկած են Սեանա լճի ափի ուղղությամբ, ապա Ալադյազի փեշերի մոտ գանձող ձմերային արոտավայրերը և Արաղդայանի չրջանում գանձողները: Մեր ձմերային արոտավայրերում քիչ են պատահում թիթեռնածաղիկ և հացաղգի խոտեր. այնտեղ գերակշռում են յավշանը, փետրախոտը և աղահողային բույսեր: Ձմերային արոտների գլխավոր թերությունը ջրի պակասությունն է: Յեթե

ամառը և աշնան անձրևներ չեն լինում, այդ դեպքում ձմեռային արոտներում թե՛ ջուր չի լինում և թե՛ բույսերն են չորանում: Յերբեմն ջրի բացակայութեան պատճառով վոչխարներին քշում են 8-10 վերստ հեռու՝ ջրելու համար, այնպես վոր, վոչխարները ջուր խմելու դնալ-գալու համար կորցնում են կես որ: Անձրևային տարիներին վոչխարը ձմեռային արոտներում լավ և կըլտանում, մաքիները ծնելու մոտիկ ժամանակ չեն լղարում, ավելի շատ յերկվորյակ, յեռվորյակ են բերում, գառները կերակրվելու համար առատ կաթ են ունենում, առողջ են լինում, ամբանում են և հիվանդություններին հեշտութեամբ են դիմանում:

Արհեստակաւն արոտներ.—Այն շրջաններում և դուղերում, վորտեղ բնական արոտների տարածութեանը փոքր և, իսկ խոշոր և մանր յեղջուրավոր անասունների թիվը մեծ, այդտեղ պետք և ստեղծել արհեստական արոտներ՝ ցանելով բազմամյա խոտեր—յերեքնուկ, առվույտ, կորնզան և այլն: Արհեստական արոտների առավելութեանը բնական արոտների համեմատութեամբ այն և, վոր արհեստական արոտներում հնարավորութեան և լինում ավելի շատ թիվով կենդանիներ արածեցնել, քան բնական արոտներում, վորովհետև արհեստական արոտներն ավելի հարուստ են լինում բուսականութեամբ, քան բնականները:

Արհեստական արոտներ ստեղծելու համար հարմար են ջրովի հողերը և ամարային արոտատեղերի ստորին մասերը, վորտեղ բաշականի ջուր կա նրանց ջրելու համար: Արհեստական արոտները կանոնավոր ոգտագործելու դեպքում հնարավոր և վոչխարներին այնտեղ արածեցնել 5-6 ամիս անընդհատ, ինչ վոր չի կարելի անել մեր ամարային արոտներում: Արհեստական արոտները բացի այն, վոր կերի համար մեծ նշանակութեան ունեն, այլև խոշոր արժեք ունեն նաև հողի պտղաբերութեանը բարձրացնելու տեսակետից, վորովհետև նրանց վրա ցանվող թիթեռնածաղիկ բույսերը իրենց արմատներով հարստացնում են հողը, վորն առանց վորեւ պորարտացման խիստ ուժասպառ և լինում յերկար տարիներ նրա վրա կենդանիներ արածեցնելուց: Թիթեռնածաղիկ բույսերի լայն տերեւների շնորհիվ մո-

լախտակերը ստվերի մեջ են մնում, թույլ են զարգա-
նում և տեղի չեն տալիս ուժեղ կերպով աճող թիթեա-
նածագիկ բույսերին: Արհեստական արոտներում առա-
ջին տարին տնտեսուհիներ չի կարելի արածեցնել, քանի
զեռ ծիլերը չեն մեծացել և իրենց յերկար արածաները
չեն տարածել հողի մեջ: Իսկ յերկրորդ տարվանից կա-
րելի յի սկսել տնտեսուհիներին կանոնավոր արածեցնել:

Արհեստական արոտներ հեշտաթխած կարող են
ունենալ այն գյուղացիները, վորոնք կմխտան և աշխա-
տանքը կտանեն կոտորատով հիմունքներով:

Աղատակար կլինի արհեստական արոտներից նախ մի
անգամ խոտ քաղել, ապա սկսել արածեցնել տնտեսու-
հներին: Ռուսական փորձնական կայաններին (որին Պայ-
տավայի, Կարկավի) ավյայներին համաձայն մի գեոլո-
գին արհեստական արոտատեղում կարելի յե կերակրել
5-6 ամսվա ընթացքում 4-5 անգամ ավելի թվով վոչ-
խոր, քան բնական արոտատեղերում:

Արհեստական արոտատեղերի խնամքը՝ զարմանը
հողի վերին շերտը ուժեղ անձրևներից հետո քաղմա-
խտի գութանով կամ յերկաթե փոցխով փխրացնելն և,
վորպեսզի հողի յերեսը պինդ կեղև չկապի: Լավ կլինի
ամեն տարի այդ արոտատեղերը պարարտացնել հեղուկ
պարարտանյութերով, գոմայրով և մոխրով:

Արոտատեղերի բարելավումը և նրանց ռացիոնալ
ոգտագործումը.—Մեր ամառային արոտների բարելա-
վումը պետք և սկսել հենց այժմյանից, վորպեսզի վոչա-
նալուց սպասվեն գոնե այն արոտները, վորոնք պահ-
վել են մինչև հիմա:

Առաջին հերթին պետք և ամառային արոտավայ-
րերը ազատել ավելորդ անասուններից, վորպեսզի ա-
րոտները չնկարկվեն փչանալու վտանգի: Մեր հանրա-
պետութան ամառային արոտավայրերի մի մասը, որե-
նակ Մուրղուդի և Թարսաչայի արոտավայրերը հա-
մարյա ամառվոյին զրկված են բուսականութունից և
անհապաղ բարելավման կարիք են զգում: Նման ախուր
պատկեր են ներկայացնում նաև Աղմաղանի և Ալադ-
յաղի արոտավայրերը: Ամենից առաջ պետք և ամառա-
յին արոտավայրերը բաժանել մեր վոչխարատերերի
և տավարատերերի միջև այնպես, վոր նրանք իրենց ու-

նկցած անասունների թվի համեմատ ստանան բավարար տարածության արոտատեղ: Մի գյուղի համար հասկացված արոտատեղերը պետք է կենտրոնացած լինեն մի տեղում, ստանց միջանկյալ հողամասերի, և վերցված լինեն թե՛ վերին, թե՛ միջին և թե ներքին մասերից (ырусы), վորպեսզի վոչխարատերերը չոգևրն սկսվելուն պես աստիճանաբար վեր բարձրանան—ներքնից միջին մասը, ալդտեղից ել վերին մասը՝ ստանց հարևան գյուղերի արոտները կերցնելու:

Այն արոտատեղերում, վորտեղ ջուր չկա, կամ քիչ կա, պետք է ջուր բերել կամ արհեստական ջրամբարներ շինել՝ ձյան և անձրևի ջրերը հավաքելու համար: Այդ ջրամբարները պետք է շինվեն այնպիսի տեղ, վոր բոլոր հարևան արոտատեղերից ճանապարհ լինի այնտեղ գալու, ստանց արոտատեղերը վտանակոխ անելու: Ջրամբարները կաբող են ծառայել վոչ միայն վոչխարին ու տավարին ջրելու, այլև կարող են և հենց հովիտներին՝ խմելու ջուր մատակարարել, բացի այդ, նույն ջրով կարելի կլինի վոռոպել մոտիկ ընկած արոտատեղերը: Պետք է խրախուսել այն վոչխարատերերին, վորոնք կմաքեն հորերը և արհեստական ջրամբարներ կառարարտեն իրենց վոչխարների համար:

Անհրաժեշտ է արոտատեղերը մաքրել քարերից, խճերից և գոմաղբի խոշոր կտորներից, վորոնք փչացնում են լավ արոտները. հավաքված քարերից կարելի չե պատնեշներ սարքել հարևան արոտատեղերի միջև, իսկ գոմաղբը մանրացնել և ցանել արոտատեղի վրա իրրե պարարտանյութ:

Արոտատեղերը տարբեր տեսակի անասունների կողմից պետք է ոգտագործվեն համաձայն իրենց վորակի. այսպես՝ ամենալավ, ավելի հարթ տեղերը պետք է հատկացնել կաթնատու տավարի և յեղների համար. սրանից քիչ վատ տեղերը պետք է հատկացնել չաղացվող և սուրահ տավարի համար, իսկ ամենաբարձր թեք լանջերով, բուսականությամբ աղքատ արոտատեղերը թողնել վոչխարների համար (այստեղ նույնպես լավ տեղերը պետք է հատկացնել կթվող մաքիներին, գառներին և խոյերին համար):

Ինչպես վերն ասվեց, ամարային արոտատեղերը

պետք և բաժանել կտորներին և նրանց վրա անասուններին արածեցնել հերթով, վորպէսզի թէ անասունները կշտանան և թէ՛ արտար հանգստանա, նորից կանաչը բարձրանա: Արտատակդը կտորների բաժանելուց հետո պետք և այնպէս գտաւորել, վոր անասուններին քշելու ժամանակ այդ կտորները վտանակոխ չլինեն և նրանցից ամեն մէկը ճանապարհ ունենա զեզի ջրի ափը: Արտատակերի այսպիսի աստիճանական սղառդարձման և բարեկամման մի շարք միջոցներ գործադրելով, կարելի չե նրանց պահպանել փշանալուց և բարձրացնել նրանց արդյունավետութիւնը:

Արտատակերի այն մասերում, վորտեղ մեծ քանակութեամբ մոլախոտեր են բուսել, պետք և մինչև ծաղկելը քաղելով, կամ այրելու միջոցով վոչնչացնել:

Ամարային արտատակերի ներքին մասերում, իսկ տեղ-տեղ նաև միջին մասերում, վորտեղ կան հալմար տեղեր և վտուղելու համար ջուր, կարելի չե խոտեր ցանել, առաջուց թեթեւ գութանով վարելուց հետո:

Թիթեւնաձալիկ խոտեր ցանելու շնորհիվ վոչ մի այն կրարձրանա արտաի արդյունավետութիւնը, այլև վոչխարատերերը կարող են այնտեղից խոտ քաղել ձմեռվա համար: Բացի այդ, խոտերի ցանքը կպաշտպանի այդ արտաների հողը լվացվելուց և մերկանալուց:

Այն վոչխարարույժները, վորանք ամեն տարի միևնույն տեղն են բարձրացնում, մտածում են միայն, վոր իրենց տալարը լավ կշտանա, իսկ թե արտատակը փշանա, այդ նրանց չի անհանգստացնում:

Վոչխարարուծութիւնը զարգացնելու և այն արդյունավետ դարձնելու համար անհրաժեշտ և վերջ տալ հին. յետամնաց քոչվորական վոչխարարուծութեանը և անցնել ավելի ուսցիոնալ ձևերի—սկզբում կիսափարախտչին, ապա և փարախային վոչխարարուծութեան, վորպէսզի մեր դյուղատնտեսութեան ինտենսիֆիկացիային զուգընթաց սպառողական վոչխարարուծութեան հին քոչվորական ձևը փոխարինվի ավելի նոր, ավելի կատարելադործված արդյունարերական վոչխարարուծութեամբ:

Վոչխարների ջրելը.—Ջրի վորակն ու քանակը մեծ նշանակութիւն ունի վոչխարի առողջութեան համար:

Յեթե վոչխարները խմում են մաքուր, թարմ, հոսող ջուր, այդ գեպքում իրենց շատ լավ են զգում և չեն հիվանդանում քյափանակով։ Վոչխարների համար լավ են համարվում՝ աղբյուրի, գետի, լճի և հորի ջրերը։ Իսկ կանգնած լճակների և ճահիճների ջրերը բոլորովին անպետք են վոչխարներին ջրելու համար։

Վոչխարների ջրի պահանջը կախված է տարվա ժամանակից և կերի վորակից.—**Թարմ** կանաչ կերի գեպքում և խոնավ, անձրևային յեղանակներին վոչխարն ավելի քիչ ջուր և պահանջում, քան թե հոր, աղի խտտի գեպքում և չորային յեղանակին։ Ձմեռը վոչխարներին ջրում են 1-2 անգամ, ամառը 2 անգամ։ Վոչխարներին ջրհորի ջուր խմացնելիս պետք է ուշադրություն դարձնել, վոր ջրի տաշտերում ջուրը կանգնած չմնա և տաշտերը միշտ մաքուր լինեն։

Վոչխարներին աղ տալիս են շարաթը մեկ անգամ, իսկ ամառը՝ ամիսը 2 անգամ, ամեն մեկին 15-20 գրամ։

Վոչխարների բտումը.—Վոչխարների բտումը յեռում և յերկու տեսակ՝ 1. արոտային բտում—արածեցնելու միջոցով և 2. փարախային բտում—փարախում ուժեղ կերեր կերցնելով։ Մեղ մոտ գոյություն ունի միայն արոտային բտում, իսկ արտասահմանում—Ամերիկայում, Անգլիայում և այլ յերկրներում—տարածված և փարախային բտումը։

Վոչխարների արոտային բտումը ամենաեթանն է և մեր վոչխարատերերին մատչելի։ Այսպիսի բտման գեպքում բարձրանում և մսի ու ճարպի վորակը։ Վոչխարների արոտային բտումն սկսվում և դառներին ծծից կտրելուց հետո։ Բաժվում են՝ ամորձատվածները, խոտանված մաքիները և դառները։ Բտման համար անպետք են շատ սպառավ, նիհար և հյուժված վոչխարները։

Վոչխարների արոտային բտման հաջողությունը կախված է արոտի վորակից, նրա կանաչի բարձրությունից և արոտները սպառագործելու ձևից։

Յեթե արոտը չի բավականացնում, այդ գեպքում բաժող վոչխարներին կերակրում են նաև հոր խոտով կամ ուժեղ կերերով։

Փարախային բտում.—Փարախային բտման համար նշանակված վոչխարների պահելու տեղը պետք է լինի

մաքուր, չոր և սաք: Վաշխարհներին բաւելիս բաժանում
են խմբերի—բոս սևոի, բոս մեծության և բոս ախոր-
ժաղի: Բաման սկզբի շրջանում տալիս են լալ խոտ,
քուսպ, թեփ, յեղիպատացորեն և այլն, խեղ վերջում՝
ուժեղ կերերը փոխարինում են դարու ալյուրով:

Աղ քիչ են տալիս: Զրում են 2 անգամ: Զաւար և
մոտանալ, վոր վորքան չուտ և վերջանում բոսումը,
այնքան նա ալելի եժան և նստում:

ՎՈՅԽԱՐՆԵՐԻ ԽՆԱՄԳԸ

Վոչխարների ձմրան խնամքը հետևյալն է—պետք է նրանց կանոնավոր և ժամանակին կերակրել ու ջրել. փարախի ողբ մաքուր պահել, ամեն որ դրոսանքի դուրս բերել. կռվել յերևացող պարազիտների և միջատների դեմ, հող տանել վոչխարների պճեղների մասին. հին ցամքարը հավաքել և փոխարենը թարմը փոխել. պաշտպանել և բժշկել զանազան վնասվածքների և հիվանդությունների դեպքում:

Վոչխարներին կեղտոտ պահելիս նրանց վրա առաջ են դալիս տիղեր և վոջիլներ, վորոնք խիստ անհանդուստացնում և հյուծում են նրանց: Վոչխարների վրա կամ, փարախում նման պարազիտներ յերևալիս պետք է խնամքով ախտահանել բոլոր մսուրներն ու կերամանները կաբրոլյան թթվուտի 3 տոկոսանի լուծույթով կամ, ծխախոտի թունդ. լուծույթով, իսկ վոչխարներին նույն ալդ. լուծույթով լողացնել:

Փարախի պատերն անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ սպիտակացնել կրի թունդ. լուծույթով, վորպեսզի վոչնչանան միջատները, քոսի և այլ պարազիտները: Ընդհանրապես գառներին և հասակավոր վոչխարներին պետք է պաշտպանել ուժեղ չոգից, պրտից, քամիներից և բուքից. նրանց պետք է հատկացնել չոր, տաք, լուսավոր ու միջանցուկ քամիներից ազատ շենք:

Ավելի հեշտ է կանխել վոչխարների հիվանդությունները, քան թե նրանց բժշկել:

ՓԱՐԱՆԵՐԸ

Փարախը շինվում է մոշխարներին չողից, ցրտից, աժեղ անձրևներից, քամիներից, ձնաբուքից և այլն պաշտպանելու համար: Փարախ կառուցելու համար պետք է ընտրել բախտեղան քարձր, չոր, բաց տեղ, վորպեսզի մեզը և այլ հեղուկները հեշտությամբ փարախից դուրս հոսեն, հակառակ գեպքում փարախում կառուցանա խոնավություն, վորին մոշխարները չեն գիմանում և կարող են հիվանդանալ:

Տաք շրջաններում փարախների ճակատը շինում են հյուսիս-արևելք կամ արևմուտք, իսկ ցուքա շրջաններում՝ հարավ և հարավ-արևելյան կողմի վրա:

Մեր մոշխարարույժները մոշխարների համար շինում են հյուղեր (землянки) և ծածկում են կաղնու, զիհենու և այլ գեղաններով, վորոնց վրա լեցնում են ցախ կամ դորժած խիրներ և այդ բոլորը ծածկում են հողով: Այդ հյուղերը իրենց կողքերից անցքեր ունեն, վորոնցով ներսը լուսավորվում է և ոգը մաքրվում է: Աժեղ ցրտերի և քամիների ժամանակ այդ անցքերը ծածկվում են յեղեգնով կամ խոտով: Մտուրներ չկան, մոշխարներին կեր սաղիս են դետնին: Գոմազրը դուրս են տանում ամեն օր: Այս տեսակ փարախներն եժան են նստում, բայց նրանց մեջ յույսը քիչ է: Խոշերին, հղի մաքիներին և գառներին թե՛ մնացած մոշխարներից և թե՛ իրարից բաժանում են քարձր դորժած ճաղերով: Գառների համար գլխավոր փարախին կից շինում են տառնձին փոքր տեղ, իսկ յերբեմն ել հենց ընդհանուր փարախի մեջ մի անկյուն ցանկապատով բաժանում են և հաակացնում նրանց:

Կանոնավոր կառուցված փարախից պահանջվում է, վոր նա լինի բնդարձակ, չոր, տաք, լուսավոր, լավ ողավորովի, և շինված լինի աշնպես, վոր կեր բաժանելը և փարախի մաքրելը, վորքան կարելի յե, քիչ ժամանակ և աշխատանք պահանջի: Լավ փարախում պետք է լինեն տառնձին բաժիններ խոշերի, հղի մաքիների, արու և եղ գառների, ծծից նոր կորածների համար:

Պետք է նույնպես առանձին տեղ լինի վարակիչ հիվանդ-
փոխարենների համար: Առանձին բնակարան պետք է լինի
հոփոխների համար: Կերերը պահելու համար պետք է
լինի ամբար, իսկ փոխարեններին խուզելու համար՝ հա-
տուկ տեղ:

Փայլալիք պետք է ունենա հետևյալ մոկարդակը.—

Մեկ խոյի համար պահանջվում է $1\frac{1}{2}$ -2 քառ. մետր.

« մաքու « « 0,8-1 « «

« կուտանի « « 0,8-0,8 « «

« շիշակի կամ խոյի համար 0,5-0,6 « «

Միջին հաշվով մեկ փոխարի համար բնդունում են
0,75-1,0 քառ. մետր տարածություն:

Փարախի բարձրությունը սովորաբար 3,5-4,3
մետր է լինում. այդ կախված է փոխարենների թվից.
վարքան չառ և փոխարը, այնքան փառախը բարձր են
չլինում:

Առատալիք չինվում է կրկնակի, ցեխի հաստ շեր-
տով, վորպեսզի փարախը չցրտի և նրա վրա դաշտված
կերերը դոժաղրի գոլորշուց չփչանան: Ողանցքը չինվում
է Մուրի սխտեմի՝ ողաքաշ խողովակներով: Լուսա-
մուտները մակարդակը պետք է հավասար լինի հատակի
մակարդակի $\frac{1}{15}$ -ին: Վորքան փարախը լուսավոր և, այն-
քան ավելի առողջ կլինեն փոխարենները: Փարախում ջեր-
մությունը պետք է լինի 8-10° C : Մուրները պետք է
լինեն փայտից՝ կողքերից ճաղերով՝ ամրացրած պատին
կամ շարժական:

Փարախի դռները պետք է լինեն յերկիկողի, 3-4
մետր լայնությամբ և $2\frac{1}{2}$ —3 մետր բարձրությամբ.
պետք է բացվեն դեպի դուրս: Դռները պետք է այնպես
չինված լինեն, վոր փոխարենները ներս ու դուրս անելիս
իրար չխոնավեն և իրար չճնշեն, այլ և բաց անելիս մի-
ջանցուկ քամիներ չառաջանան:

Վոջխարենների առանձին խմբերի համար մուրների
միջնապատերը չինում են շարժական՝ $\frac{3}{4}$ —1 մետր բարձ-
րությամբ և 3—3 $\frac{1}{2}$ մետր յերկարությամբ. թանգար-
ժեք խոյերի համար չինում են առանձին փանդակներ
մինչև 1 մետր բարձրությամբ: Վոջխարեններին ջրում են
դաշտերում, յեթե հոր կա, կամ թե՛ քչում—տանում են
ջրելու:

ՎՈՅԽԱՐՆԵՐԻ ԿԻՎԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վոչխարը բոլոր բնականի կենդանիների մեջ ամենաթույլ և զանազան հիվանդությունների հանդեպ մոզ գիմացկուն կենդանի չե համարվում: Հաճախ են հիվանդանում կուլտուրական ցեղի վոչխարները, վորոնք ավելի քեբայշ են, կերի ու խնամքի նկատմամբ պահանջկոտ և պակաս գիմացկուն են, քան մեր տեղական վոչխարները: Որինակ՝ քոս, մեջքի ուղեղի ծյուրախտ, տուրեր-կույյոց և ուրիշ հիվանդություններ հաճախակի պատահում են մազակյան մերինոսների հոտերում:

Հիվանդությունների մեծ մասն առջանում են պահվածքի ու խնամքի վատ պայմաններից և ամենից հաճախ՝ արտաներից, կերից, ջրից և վատ փարախից: Հենց վոր վոչխարների հոտի մեջ մորեւ վարակիչ հիվանդություն և առաջանում, անհրաժեշտ և խկույն եւթ հիվանդ վոչխարներին անջատել առողջներից, շենքը ախտահանել, տեղափոխել վոչխարներին մի ուրիշ արոտատեղ և հրավիրել անատնարույթ կամ բուժակ՝ վոչխարներին բժրել-կելու համար:

Վոչխարների հիվանդությունների առաջն առնելու համար գործադրվում են մի շարք մատահելի նախադգուշական միջոցներ, վորոնց շնորհիվ հնարավոր ե լինում պահպանել հոտի վոչխարների առողջությունը և պակասեցնել հիվանդություններից առաջացող մահացության տոկոսը: Իմանալու համար, թե ինչ նախադգուշական միջոցներ պետք ե ձեռք առնել վոչխարների այս կամ այն հիվանդության դեպքում, վոչխարաբույժները պետք ե ծանոթ լինեն վոչխարների տարբեր հիվանդությունների նշանների և ընթացքի հետ:

Մեր վոչխարները գլխավորապես հիվանդանում եմ — ծաղիկից, դաբաղից, փորն ուռչելուց, փորլույծից, քոսից, կրծի բորբոքումից, պիրոպլազմոսից, աղիքների, քոֆերի և լյարդի ճիճվային հիվանդություններից (քլափանակ և այլն), բուրդը կրծել-ուտելուց, սիրի-

լախտից և այլն: Ամենից առաջ պետք է խուսափել վոչ-
խաբեներին արածացնելու աշխարհի արոտներում, վոր-
տեղ հիվանդ վոչխարներ են արածել: Այդպիսի դեպ-
քերում առողջ վոչխարներին պետք է տեղափոխել մի
ուրիշ արոտատեղ:

Ծաղիկը մեր վոչխարների մեջ շատ հաճախ է պա-
տահում ու թեև դրանից աշխարհ շատ վոչխար չի կո-
տորվում, բայց և այնպես նա կրկնակի վնաս է պատ-
ճառում վոչխարարուծությանը, վորովհետև հիվանդա-
ցածների մի մասը աշխուսահանալիս կոտորվում է, իսկ
մնացածների բուրդն է փշանում—կորչում:

Վոչխարները ծաղիկով վարակվում են այն ժամա-
նակ, յերբ չփվում են հիվանդ կենդանիների հետ կամ
յերբ հիվանդ վոչխարների հետ միևնույն փարախումն
են ապրում: Գառներն ու ջահել վոչխարներն ավելի շուտ
են վարակվում, քան մեծերը:

Հիվանդությունն սկսվում է ուժեղ դողով, վորի
ժամանակ քթից և աչքերից հեղուկ է հոսում: Մեկ յեր-
կու որ հետո աչքերի շուրջը, ալաների վրա, չրթունքնե-
րին, քթին, կրծին, ազդերի ներքին մասերի վրա և
այլ տեղերում առաջանում են կարմիր բծեր, վորոնց
վրա հետագայում յերևում են լորու մեծության բըշ-
տիկներ, վորոնցից հետո սկսում է դուրս գալ թարա-
խանման հեղուկ: Վոչխարների ծաղիկը տևում է 3-4
շաբաթ, սատկում են հիվանդացածների 4-5⁰/օր: Բայց
ժամառ սև ծաղիկի դեպքում վոչխարների մահացու-
թյունը հասնում է 25-30⁰/օր: Վոչխարների ծաղիկի դեմ
բժշկական վստահելի միջոցներ չկան:

Դաքաղ.—Սա վարակիչ հիվանդությունն է: Վա-
րակվում են վոչխարների բերնի (լեղվի և վերին չըր-
թունքի) յորձնաթաղանթները և վտաքի կծղակների ա-
րանքը: Այս հիվանդությունն առաջացնող միկրոբը դեռ
չի գտնված: Յենթադրում են, վոր նա գտնվում է բերնի
յորձնաթաղանթի վրա առաջացած ուռույցների—բըշ-
տիկների մեջ, վորոնց պատռվելուց հետո դուրս է դա-
լիս և խառնվում թքի հետ, վորի միջոցով տարածվում
ու վարակում է առողջ վոչխարներին: Սովորաբար հի-
վանդ վոչխարի թուրքը կամ իրար քսվելու ժամանակ և
անցնում առողջ վոչխարներին կամ թե նախ թուքն ընկ-

նում և կերի, ջրի, դամաղրի, մսուրների և հատակի վրա, վորոնցից հեռու վարակվում են մյուս առողջ վոչխարները: Հիվանդությունն արատահայտվում և վարակվելուց 2-7 օր հետո, վորի ժամանակ վոչխարները դողացնում են և մարմնի ջերմությունը հասնում և 40—41° C: Հիվանդ վոչխարը ակտիվորեն կորցնում և: Հիվանդությունն սկսվելուց մի քանի օր հետո բերնի մեջ առաջանում են սխտուրի մեծություն ընթացող, վորոնք լիքն են լինում սկզբում անպայման կամ դեղին հեղուկով, վորը հետո մութ գույն և ստանում: Յերկու-յերեք օր հետո աչք ընթացող սկսում են, նրանց մեջից հեղուկը դուրս և թափվում և խառնվում թքի հետ: Պատված ընթացողների վիճակը մնում են խիստ կարմրած, թաց մակերեսային խոցեր, վորոնք կամաց-կամաց ծածկվում են նոր եպիթելիով և անհետանում:

Բերնի վարակվելու հետ միաժամանակ շատ դեպքերում վարակվում են նաև վոչխարների վռաքերը, վորից սկզբում նրանք սկսում են կաղալ: Հետո կնճակները արանքում առաջ են դալիս ընթացող, վորոնք շուտով պատվում են և դառնում գորշ գույնի կեղեր: Վարակված տեղերը շատ պղտայուն են, բայց 1-2 շաբաթ հետո լավանում են:

Վոչխարների դարադր տևում և 2-3 շաբաթ և մեծ մասամբ կատարելապես անցնում և: Մեծ վոչխարները այս հիվանդությունից շատ քիչ են կոտորվում: Շատ են կոտորվում պտուղները, յերբեմն մինչև 21-25⁰/₀:

Այս հիվանդության դեմ բժշկական միջոցներն այնքան էլ չեն ունենում: Վորպեսզի հիվանդությունն արագ վերանա, անհրաժեշտ և վոչխարներին պահել հանգիստ և մաքուր պայմաններում: Պետք և հիվանդ վոչխարներին տալ փափուկ կեր, վորովհետև բերանի վերքերը պատճառով կոշտ կերեր ուտել չեն կարող: Վոչխարների խմելու ջուրը պետք և լինի մաքուր և թարմ: Վարակված վռաքերի պնդների արանքը քրում են 1¹/₂-2⁰/₀ կրեոլինի լուծույթ, ձյուր, լիզոլ և այլն: Քսելուց հետո փաթակվում են մաքուր շորով, աշխատում են վոր սմբակները մաքուր մնան, դամաղրից չբուկեղտառվեն: Յեթե այս միջոցները ժամանակին ձեռք չառնվեն, հիվանդությունը կարող և ճգճգվել և վոչխարները մշտապես կը կաղան:

Հիվանդության տարածվելու առաջն առնելու համար անհրաժեշտ է առողջներին ջոկել—առանձնացնել Հիվանդներից, չթողնել, վոր իրար հետ չփվեն: Պետք է ախտահանել բոլոր այն տեղերն ու իրերը, վորոնց հիվանդ վոչխարները կպել են:

Փոքի ուռչելը պատահում է այն ժամանակ, յերբ վոչխարներին առավոտ կանուխ, դեռ չաղը չվերացած ուղարկում են կանաչ—թարմ արոտում արածելու: Արածելիս վոչխարի ստամոքսում արագությամբ մեծաքանակությամբ դադեր են առաջանում, վորից և նա ուռչում է: Իրանից խուսափելու համար, վոչխարներին առավոտյան արոտ պետք է ուղարկել այն ժամանակ, յերբ արդեն արեւը դուրս է յեկել և ցողը զոլորչիացել է. իսկ տվելի լավ կլինի ասնը մի քիչ չոր կեր տալ վոչխարներին և ապա ուղարկել արոտ: Վոչխարի վորն ուռչելու դեպքում, նրան պետք է պառկեցնել աջ կողքի վրա, իսկ ձախ կողքի վրա լեցնել սառը ջուր և չիխ—տրորել ծղոտով: Ողտակար և վոչխարին խմեցնել լուծողական, սապնաջուր և նրան ման ածել մինչև վոր արտաթորությունը դուրս գա և վորի ուռուցքը իջնի: Իսկ յնիկն այլ միջոցները չեն ողնի, պետք է հատուկ գործիքով, վորը նման է մի յերկար սուր բիղի և կոչվում է տրոակար, ծակել ձախ կողմից՝ սոխափոսի մեջտեղից: Կարելի յե ծակել նաև սուր և բարակ դանակով: Ծակված տեղից դադերը դուրս են գալիս և կենդանին վրդկվում է:

Գառնի փորլույծը.—Սպիտակ վորլուծից մահանում է գառների 35—500/0-ը, յեթե հիվանդությունը լայն չափեր է ընդունում: Հիվանդացող գառների կողքերը փքվում են: Հիվանդության սկզբին արտաթորությունը սպիտակ է լինում, հետո մուգանում է, իսկ 2—3 օր հետո խառնված արյունից դառնում է կարմրավուն: Հիվանդ գառները տխրում են, դադարում են մօրը ծծելուց, պառկում են գետնի վրա. արագ կերպով նիհարում են, հյուծվում և մի քանի օրից հետո մահանում:

Բժշկելու համար գառներին խմացնում են վորը կապող նյութեր, սրսկումներ են անում, բայց այդ հիվանդության դեմ վստահելի բժշկական միջոց չկա: Փորլույծի պատճառը համարում են մաքիների յուղա-

ուստ կաթր, ձմրանը նրանց վստ կերակրելը, դասների մրսելը և այլն: Հիվանդութեան հենց սկզբին հարկաւոր է հեմաձգ դասներին առանձնացնել առողջներից, փաշար ախտահանել և կանչել անատնարութի՝ դասներին բժշկելու համար:

Քոս.—Այս հիվանդութեան հետեանքով մոչ միայն վոչխարներն են մասամբ կտորվում, այլ և վոչխարութեւոյ ստանում և նաեւ ուրիշ անտեսական վնասներ: Հիվանդացած վոչխարներն օրեցօր նիհարում են և կորցնում իրենց քաշը. նրանց բուրդը մասամբ թափվում և, մնացածն էլ վարակը կորցնում է: Բնացի այգ, այս ձրգձրգից հիվանդութեանը բժշկելու համար մեծ ծախսեր են կատարվում: Հենց վոր քոսը յերեան և դալիս, իսկոյն եւեթ պետք է հիվանդներին առողջներից առանձնացնել, տեղափոխել ուրիշ արտատակ, իսկ փարախի պատերը, մասերները, կերամանները և այլ իրերը ակտահանել: Ապա պետք է հրավիրել անատնարութի՝ հիվանդներին բժշկելու համար:

Քոսից բժշկելու համար հիվանդ վոչխարներին լսդացնում են ծխախոտի լուծույթի մեջ: Լուծույթը լըցնում են վաննայի մեջ և հիվանդ վոչխարներին 8—10 անգամ թաթախում են մեջը և հանում: Յեթե ծխախոտի լուծույթ ձեռքի տակ չկա, այդ ժամանակ մինչև այն ստանալը, ոգտակար կլինի վոչխարի մարմնի վարակված մասերի բուրդը խուզել և բացված տեղը քսել ձյութ, նալթ, բենդին և այլն: Հիվանդ վոչխարներին ծխախոտի լուծույթի մեջ լողացնելուց հետո պետք է աշխատել, վոր չմրսեն, և կերակրել լալ խոտով: Ամբան և դարնանը քոսը թուլանում է, իսկ ձմրանը, վոչխարների խոնվածութեան պատճառով ուժեղանում:

Կրծի բորբոքումը.—Սա կարող է առաջանալ վորակվելուց կամ մրսելուց: Հիվանդութեան յերեան և դալիս ծնելուց 1—2 ամիս հետո. կուրծը ուռչում, պնդանում է, ծածկվում է բշտիկներով և կեղերով, իսկ պրտուկներից հոսում է թարախակալած չիճուկ: Յեթե բորբոքվում են կրծի յերկու մասերն էլ, այդ ժամանակ գրանց միանում են նաեւ ուրիշ ուռուցքներ՝ փորի և աղդրերի վրա: Մութ կապույտ կամ սևացած կուրծը և փորի տակի ուռուցքը՝ կենդանու մահանալու վստահելի նշաններն են:

Պետք է սկսել կուրծքը բժշկել վորքան կարելի յն չուա: Դրա համար դործադրում են կտավահատի սերմերից պատրաստած տաք խաշիլ, ապա քսում են վաղելին և կթում են 5-6 անգամ. վոչխարին չեն թողնում արոտ՝ մինչև առողջանալը և պաշտպանում են մրսելուց:

Գլխապտույտ կամ գեժացավ.—Այս հիվանդությունը հաճախ պատահում է մերինոս վոչխարների մոտ. իսկ կոպտարուրդ վոչխարների մոտ հազվադեպ է: Այս վտանգավոր հիվանդությունը սովորաբար ծահել, մինչև 1 տարեկան վոչխարներին և պատահում: Յերբեմն դլխապտույտից մահանում է վոչխարների 15-200/6-ը: Այս հիվանդությունն առաջանում է յերիզորդի ձվիկներից, վորոնք սառամոքսից արյան անոթների միջոցով հասնում են մինչև գլխի ուղեղը և դարգանում են ալնակո՝ կազմելով 2-3 մեծ բշտիկներ: Հիվանդ վոչխարները գլուխները ցած են ծռում, ախանջները կախ են դրում, ախորժակը կորցնում են, աչքերը կարմրում են և սկսում են կատարել անկանոն և անդիտակից շարժումներ: Հիվանդ վոչխարներին պետք է մորթել, վորովհետև բժշկել հնարավոր չէ:

Պիրուպլագմոս (արյունամեղ).—Այս հիվանդությամբ հաճախակի հիվանդանում են Անդրկովկասի դաշտային դոտու վոչխարները և յերբեմն դրանից բավականի մեծ թվով կոտորվում են, մանավանդ մերինոսները և այլ կուլտուրական ցեղի վոչխարները: Հիվանդ վոչխարը ուժեղ կերպով դողացնում է, դասնում է մեկումսդձոտ, ջերմաստիճանը բարձրանում է 1½-2° և ախորժակը կորցնում:

Հիվանդ վոչխարներին չպետք է արոտ ուղարկել, այլ հրավիրել անասնարույթ—բժշկելու համար: Մեր կոպտարուրդ վոչխարները, մանավանդ բողախը, ավելի հեշտությամբ են տանում այս հիվանդությունը, քան թե մերինոսները:

Կուլտուրական ցեղի թանգարժեք տոհմական խոյեր գնելիս, նրանց մեղ մոտ պետք է բերել աչնանը, յերբ այդ հիվանդությունն առաջացնող տիգերը անհետացած են, իսկ խոյերը մինչև հետևյալ տարին կվարժվեն մեր կլիմային:

ձիւնուներից առաջացած հիվանդութիւնները հաճախակի լինում են անձրեւային յեղանակներին, յերբ վոչխարներն արածում են թայց, ճահճացած արտաներում: Ավելի շատ հիվանդանում են կուլտուրական ցեղի գառներն ու հասակավոր վոչխարները, վորոնց մահացութիւնը հասնում է 60—80⁰/₀-ի. սակայն կոպտարդ վոչխարներից ել այս վտանգավոր հիվանդութիւնը մեծ գոհեր է խլում:

Տարբերում են ստամոքսի, թոքերի և լյարդի ճիւղային 55 հիվանդութիւններ. ամենամտանգավորը լյարդի ճիւղներն են (քլայանալ): Հենց վոր այս հիվանդութիւնը յերեան է դայիս, պեաք. և հիվանդ գառներին առանձնացնել առողջներից և վերջիններին տեղափոխել մի ուրիշ չոր և բարձր արտատակ: Վորդային հիվանդութիւնների բնորոշ նշանը՝ գառների փորլույծն է, վորից գառները արագ կերպով նիհարում են, դադարում են ուտելուց և հյւծւում են: Մեղ մտա լյարդի վորդը բժշկելու միջոցներ չկան. իսկ թոքային ստամոքսային վորդերից առաջացած հիվանդութիւնը բուժելի չէ:

Բուրդ կրծելն ու ուտելը.—Այս հիվանդութիւնը նկատւում է սովի տարիներին, յերբ վոչխարներին վարախում վատ են կերակրում. արածելիս այդ հիվանդութիւնը հաղվաղեալ է: 1¹/₂—2 ամսական հասակից գառներն սկսում են կրծել—ուտել իրենց մայրերի բուրդը, վորից խանդարւում և նրանց մարսողութիւնը, իսկ յերբեմն ել մահանում են:

Կանոնավոր կերակրելու միջոցով և գառներին արտի հանելով բուրդ ուտելը դադարում է:

Սիբիրախտ.—Սա շատ վտանգավոր և վարակիչ հիվանդութիւն է, վորն առաջանում է հատուկ բացիլի միջոցով: Վարակը տարածւում է արտի, ջրի և այլ միջոցներով: Տարբերում են կարճատև և խրոնիքական սիբիրախտ: Հիվանդութիւնն նշաններն են՝ ուժեղ ջերմութիւն, ախորժակի կորցնելը, արյունոտ արտաթորութիւն և այլն:

Անհրաժեշտ է հրավիրել անասնաբուժին, վորպէսզի հակասիբիրախտային սրտկման յենթարկի վոչխարներին:

Տրաքերը կամ մեջքի ծյուրախտը տմենից շատ պատահում է մերկնոս վոչխարների մոտ, մանավանդ մազաշվյան մերկնոսների: Հիվանդանում են գլխավորապես ջահել՝ 1—3 տարեկան խոյերը: Այս հիվանդության պատճառը մինչև հիմա ճիշտ վորոշված չէ: Մեջքի ծյուրախտը դանդաղ և դարգանում: Սկզբում հիվանդ խոյերի գլուխն ու վտաքերը սկսում են դողդողալ և ինքը դառնում է շատ վախկոտ: Ապա վտաքերի մկաններն սկսում են թուլանալ և կենդանին դժվարությամբ և կարողանում չարժվել. նրանց քայլվածքը դառնում է չեքոքուն և ջղածդային: Միաժամանակ հիվանդ վոչխարներն սկսում են կռծել հենց իրենց բուրդը և նույնիսկ մեջքի, դոտկառանդի և հետին վտաքերի կաշին: Քիչ են ուտում, նիհարում են ու հյուծվում:

Հիվանդության վերջին շրջանում հիվանդ վոչխարների վտաքերը ջլատվում—թուլանում են, զրկվում են քայլելու հնարավորությունից, դադարում են ուտելուց և հյուծվածությունից 3—4 ամիս հետո մահանում են:

Այս հիվանդությունը հաճախակի նկատվում է թույլ, քնքույշ և գերզարգացած վոչխարների մոտ, վորոնք փոքր հասակից վառ են կերակրվել, ժամանակից շուտ են դադարվորվել կամ թե նեղ սղղակցական դուրսավորման արդյունք են: Ապա այս հիվանդությունն ստանում են պտղառատ վոչխարները և նրանցից ծնած չերկվորյակներն ու յեռվորյակները, վորոնք սովորաբար թույլ կադմվածք են ունենում և հեշտությամբ են յենթարկվում դանդաղ հիվանդությունների:

Այս վտանգավոր հիվանդությունից խուսափելու համար մաքիներին և խոյերին չպետք է 1½—2 տարեկանից շուտ դուրսավորել, պետք է խուսափել նեղ—աղակցական բուծումից, թույլ, վառ դարգացած դառներին պիտի խոտանել և հեռացնել հոտից, թարմացնել հոտի վոչխարների արյունը՝ վերցնելով նույն ցեղի խոյ, բայց տարբեր հոտից և կանոնավորել վոչխարների կերակրումը:

Քթի կատարը ստաջանում է վոչխարարուից և արատահայտվում է 2 ձևով.—1. մեզմ կատար կամ հարուխ, փոքր վարակիչ չէ և 2. ժախտ կամ վարակիչ կատար:

Հարրախը ստորաբար լինում է վաղ գարնանը, յերբ դեռ յեղանակը ցուրտ է և գառներն ու հաաակափոր վոշխարները մրտում են։ Այս հիվանդությունը մտանդափոր չէ, բայց չպետք է անուշադրության մատնել։ 2-3 շաբաթից անցնում է։ Բժշկում են կամֆորայի, սկիպիդարի դուրչիններով և սրաչաղանում են վոշխարներին մրսելուց ու փոշուց։ Լավ կլինի նրանց չուգարեկէլ արտա, փորպեսպի չմրսեն, մանափանց, յեթե յեղանակը անձրեային է և ցուրտ։

Քթի ժանտ կամ տարափոխիկ կաաարն սկսվում է քթի խոռոչի թարախային բորբոքումով, վորը հետաբարդանում է և անցնում աչքերի, շնչափողի և կոկորդի լորձաթաղանթների վրա։ Բացի դրանից, սկսվում է նաև հիվանդ վոշխարների աղիքային կաաարը— հերթափոխով փորկապությամբ և փորլույծով։ Հիվանդ վոշխարներն սկսում են գոգացնել, ուտելուց հրաժարվում են, հյուծվում են և անշարժ պառկում են գետնի վրա։

Անհրաժեշտ է հիվանդության հենց սկզբից հիվանդ կենդանիներին անջատել սոսոցճներից, ուշադրության պարճնել, վոր չմրսեն և հրավիրել անաանարում։

Փարախը պետք է ախտահանել։

Վոշխարաբուի պատնառած հիվանդությունը.— Բուռի կծեկուց հաճախ տուժում են վոշխարները, յեթե նրանց արածեցնում են թփուաներին և անտառին մոտիկ։ Այս հիվանդությունն իր նշաններով շատ է հիշեցնում գլխապտույտը։

Եղ բուերն ամառը իրենց թրթուաները գնում են վոշխարների քթի մեջ։ Վոշխարի քթի խոռոչը սկսում է բորբոքվել և արաաղրել թարախային հեղուկ։ Քթի խոռոչից ալղ թրթուաներն ասաիճանաբար անցնում են ճակատի և գանդի ծալքերի մեջ, վորտեղ և մնում են 3-4 ամիս։

Վորովհետև թրթուաները մեծանում են և գառնում լորու մեծության, իսկ դրանցից ճակատի և գանդի ծալքերում լինում են մի քանի տաանյակ հաա, ուտի և գրգռում ու բորբոքում են ուղեղի և աչքերի թաղանթները։ Հիվանդ վոշխարները գլուխները ցած են պահում, քթերից թարախոս լորձուներ և հոսում, սրու-

վում են, պատվում են մի կողմի վրա և ծանր գեղաբե-
րում մահանում են:

Այս հիվանդությունը գլխապտույտից տարբերվում
է նրանով, վոր գլխապտույտի ժամանակ վաշխաբների
քթից յարձունք չի թափվում, իսկ մեացած նշաններով
նրանք չստանան են իրար:

Ուրհուրդ են տալիս ամառը, չոյ որերին հիվանդ
վաշխաբների քթածակերին ձյութ քսել և քթի խոռոչի
մեջ սկիպիլյար սրսկել: Յերբեմն ծխախոտի լուծույթը
ոգնում է. բայց բնդհանրապես այս հիվանդության դեմ
գնահանելի բժշկական միջոց չկա:

ԱՆԴՐԿՈՎԱԿԱՍՅԱՆ ՎՈՅԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՒԲԴԸ, ՆՐԱ ՎՈՐԱԿԸ ՅԵՎ ՏԵՍԱԿԱՎՈՐՈՒՄԸ

Լավ բուրդն ուշքի չե քնկնում իր յերկարությամբ, խտաթյամբ, նրբությամբ, վստրտնությամբ, փափկությամբ, ստաձղաղանությամբ, ամբությամբ և այլ հատկություններով:

Բրդի յերկարությունը կախված է վոչխարի ցեղից, կլիմայից, տարվա ժամանակից, խուղելու քանակից, կերից և հիվանդություններից:

Կան վոչխարի ցեղեր, վոբոնք ունեն շատ շերկար բուրդ, ինչպես, սրինակ, մերինոսները, անդլիական յերկար բրդավորները. սրանց բրդի յերկարությունը հասնում է մինչև 50-60 սանտիմետրի:

Բրդի յերկարության վրա մեծ ազդեցություն է անում կլիման. խոնավ կլիմայում վոչխարների բուրդն ավելի յերկար է լինում, քան չոգ և չոր կլիմայում: Ամառը, բուրդը թափվելու հետևանքով ավելի կարճ է լինում, քան ցուրտ ժամանակ, բայց աճումն ամառն ավելի ուժեղ է լինում, քան ձմեռը: Մերինոսների բուրդը չի թափվում, յեթե նրանց չխուղենք, բուրդը կմնա մինչև 10 տարի՝ առանց թափվելու:

Մերինոսներին խուղում են տարին մեկ անգամ, իսկ կոպտարուրդ վոչխարներին՝ 2-3 անգամ: Մաղելի վոչխարը խուղում են տարին մեկ անգամ, վորպեսզի ձմեռը խիստ սառնամանիքների ժամանակ չմրսի: Շատ բուրդ ստանալու համար հարկավոր է վոչխարներին կանոնավոր կերակրել: Վոչխարներին վատ կերակրելիս կամ կիսաքաղց պահելիս ստացվում է ավելի կարճ, բարակ, թույլ և թառամած բուրդ. այդպիսի բուրդը կոչվում է քաղցած բուրդ. այդ տեսակի բուրդը դորձվածքներ պատրաստելու համար անպետք է համարվում:

Վոչխարների հիվանդությունը նույնպես ազդա-

դասնում ե բրդի յերկարության վրա.—Վորքան ուժեղ
և վոչխարի հիվանդությունը, այնքան վատ և անդրա-
դառնում բրդի յերկարության և նրբության վրա: Ամե-
նանուրբ և վոյորուն բուրդ ունեն մերինոս վոչխար-
ները. սրանց բուրդը բաղկացած և միմիայն խավամա-
ղից և բոյորովին կոպիտ քստամաղ չի պարունակում:

Մեր կոպտաբուրդ վոչխարների բուրդը բաղկացած
և կոպիտ մաղից—Բառամաղից և փափուկ, քնքույշ
մաղից—խավամաղից:

Ամենանուրբ և լավ բուրդը լինում և վոչխարների
թխակների և կողերի վրա. մի քիչ վատը լինում և մեջ-
քի, վզի և փորի վրա. ամենավատը լինում և գլխի,
փոսերի և ճարպապոչի վրա:

Մեծ նշանակություն ունի վոչխարի բրդառատու-
թյանը, վորը պայմանավորվում և կենդանու կաշվի
մաշկերու լթով, բրդի խտությամբ, յերկարությամբ
և բրդակալությամբ: Լավ բրդակալությունը վորոշում
են գլխի, վզի, փորի և փոսերի բրդակալությամբ,
վորովհետև այդ մասերի վրա սովորաբար աճում և
կարճ բուրդ: Տահմացու խոյերի բուրդը լինում և շատ
ամուր, ուժեղ և բավականի յերկար, բայց ավելի կո-
պիտ և, քան մաքուր բուրդը:

Մաքիների բուրդն ավելի բարակ և, քան խոյերինը
և ամորձատաճներինը, բայց միատարր չե, վորովհետև
բրդի այն մասը, վորն աճել և մաքու հղիության շրջա-
նում, լավ չկերակրվելու պատճառով լինում և ավելի
բարակ և պակաս ամուր, քան մնացած ժամանակում ա-
ճածը, այստեղից և սուսջանում և նրա վոչ միատար-
րությունը:

Ամորձատաճների բուրդը աչքի յե ընկնում միջակ
նրբությամբ, ավելի ամուր և միատարր և, քան մա-
քիների բուրդը:

Վառան բուրդը, վոր կոչվում և «գլուղամ», ամե-
նանուրբ, բարակ և փափուկ բուրդն և, դրա համար և
ավելի բարձր և գնահատվում, քան մյուս բրդերը:

Վոչխարների խուզելը.—Խուզում են մկրատներով
և մեքենաներով. մեքենան բանեցնում են բանվորի կամ
մեխանիքական ուժի միջոցով: Վոչխարներին խուզելու
տեղը պետք և լինի մաքուր, չոր, լուսավոր և պաշտ-

պանխած քամուց, անձրեւից և փռուց: Յեթե բնակա-
րանի հաստակը տախտակից չե, այդ ժամանակ փռում
են բրեզենտ կամ թաղիք ու այնպես խուզում, վոր-
պեսպի բարդը չփռուտովի:

Վոչլիսարներին խուզելիս պետք է հետեւել հետեւյալ
կանոններին.—Բարդը պետք է խուզել կարճ, կաշմին
չառ մոտ և միեւնոյն բարձրության՝ ամբողջ իրանի
յերկարությամբ, այնպես, վոր խորդ ու բորդ, անհա-
վասար տեղեր չմնան: Սուղեյիս պետք է ուղիառակ,
վոր կաշին չկարմիր կամ քերծվի, վորովհետեւ այդպիսի
տեղերում առաջանում են վերքեր: Սուղեյու ժամանակ
պետք է ուշադրության դարձնել, վոր վոչխարի մէջն
ու արտաթորությանը բարդը չկեղտապաշտեն: Պետք է
խուզել մի կողմի վրա. որինակ՝ աջից դեպի ձախ-
սկիցում խուզում են փորը, վոտքերի ներքին մասերը,
սպա կողքերը, մեջքը, թիակները, վիզը և բոլորից
վերջը՝ դաշխը, պոչը և վոտքերի գրսի մասերը:
Սուղված գեղմը խելոյն կշռում են, քաշը գրում և
տպա կապում:

Գեղմը պետք է լավ կապված լինի, վորպեսպի
չկեղտապովի: Ավելի թանկ և գնահատվում այն գեղմը,
վոր քիչ և կեղտապոված փռուց, ցեխից, ամաղից, կե-
րից, փշերից և այլն:

Հենց մատնանշված պատճառներով էլ կեղտա-
բրդից ստացվող մաքուր բրդի քանակը տատանվում է.
տարբեր յերկրներում և տարբեր ցեղերի մոտ միեւնոյն
չե—բնդհանրապես մաքուր բրդի յեւրը 31—58 տո-
կոս է լինում:

Նորմալ գեղմից պահանջվում է, վոր բրդի նրբու-
թյանը բոլոր մասերում հավասար լինի, այսինքն պա-
հանջվում է գեղմի միակերպութուն:

Տարբերում են անկվածային, կերպասային և
մախուդի բրդեր: Առաջ ամելի շառ տարածված
եր մերկնոսների նուրբ, կարճ և փափուկ բուրդը, վորն
ամելի թանկ էր գնահատվում և՛ դործապրում էր
նուրբ մահուղների համար և կոչվում էր մախուդի
բուրդ: Այժմ շառ նուրբ բրդի պահանջը համարյա վե-
րացել է. ներկայումս շառ պահանջ կա յերկար, ամուր
և վոչ շառ նուրբ բրդի, վորը կոչվում է անկվածային

բարդ: Կերպասային բարդն ավելի յերկար է, քան մահուդի բարդը, բայց նրանից ավելի հաստ է:

Բրդի տեսակավորման զանազան սխեմաներ գոյություն ունեն արտասահմանում և Ռուսաստանում: Ուրիշակ, մեր Անդրկովկասյան կովիա բրդերը, վոր արտահանվում են Մոսկվա կամ արտասահման, տեսակափորվում են այսպես կոչված մարսելյան տեսակավորման սխեմանով:

Բրդի առաջին տեսակափորումը կատարվում է կեղտոտ բարդը կտակույց առաջ՝ քսա գույնի, հասակի, սևուի, նրբության և այլն: Յերկրորդ և ավելի խնամքոտ տեսակափորումը կատարվում է բրդի գործարանային լվացումից առաջ, յերբ բարդը բաժանվում է 8-10 տեսակի:

Բրդի ծրարումը.—Բարդը ծրարելու ժամանակ հեռուում են, վոր նա խոնավ չլինի, կեղտոտ չլինի և կողմնակի խոտնուրդ չունենա: Ստնավ բարդը պետք է փռել և թողնել, վոր չորանա, այլապես նա կգեղնի և կսկսի փռել ու փչանալ:

Բրդի լվանալը.—Վոչխարի բարդն ընդհանրապես չտեղայում ծախվում է կեղտոտ դրությամբ: Յերբեմն էլ հենց վոչխարների վրա սառը ջրով գետում կամ լճում լվանալուց հետո, այդ տեսակ բարդը կոչվում է ջրով անցկացրած բարդ: Սուգած բարդը լվանում են նաև գործարանում տաք ջրով:

ՄԵՐ ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՎՈՉԽԱՐԱՐՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՐԵԼԱՎԵԼՈՒ ԳԼԽԱՎՈՐ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐԸ

Մեր կոպտաբուրդ վոչխարների մեջ աչքի յեն ընկնում մի քանի ցեղեր իրենց խոշոր և բարձր մարմնով, կաթնառատությամբ, սպիտակ, միատարր և կիսակապիտ բրդով և բավականի լավորակ մասով: Սրանք միաժամանակ ավելի պիմացկուն են և կերի նկատմամբ վոչ պահանջկոտ: Իսկ մնացած տեղական ցեղերը խիստ մանրացած են, ունեն կոպիտ բուրդ և քիչ կաթ են տալիս:

Մեր կոպտաբուրդ վոչխարների մեջ լավ ցեղեր են համարվում բայրատը և սպիտակ մաղեխը. կարմիր և սև մաղեխների բուրդն ավելի կոպիտ է: Բայրատ և սպիտակ մաղեխ ցեղերը կարող են լավացվել ինքն իր մեջ բուծմամբ, սուսնց կաղմնակի արյուն խառնելու, չնորհիվ կանոնավոր կերակրման և բուծման, աչլի սահմայու արտադրողների սացինոնով ընտրությամբ: Բայրատով կարելի չե լավացնել կարմիր և սև մաղեխներին, վորոնց բուրդն ավելի կոպիտ և և պարունակում է շատ մեղած մաղեր, վորոնք և իջեցնում են նրանց բրդի արժեքը:

Ինչ վերաբերում է մեր բողախ և դարաբաղի ցեղի վոչխարներին, վորոնց բուրդը շատ կոպիտ և և պարունակում է կարծր քոտամաղեր, ապա սրանց լավացման համար ավելի հարմար կլինեն կարակուլ ցեղի վոչխարը, վորը հայտնի չե իր շատ լավ մորթով: Բացի լավ մորթուց, կարակուլը բավականի կաթնառատ և, հետևարար և կարող և բարձրացնել բողախի և դարաբաղի վոչխարի կաթնատվությունը, վորը շատ ցածր է:

Տեղական կոպտաբուրդ վոչխարներին բայրատով, սպիտակ մաղեխով և կարակուլով լավացնելը մեծ ծախսեր չի պահանջում, վորքը ուխկի հետ և կապված և ալդ ձևով կարելի կլինի 5-6 տարում ղզալիորեն լավացնել տեղական վոչխարների վատ ցեղերը և բարձրացնել նրանց արդյունավետությունը:

Որինակ, կարմիր և սև մաղելաների բուրդը ծախվում է փութը 12-13 ուռլով, մինչդեռ նույն վոչխարների բուրդը յեթե լավացնեն՝ կծախվի փութը 17-18 ուռլով: Նույնը կարելի չե տաել բողախի և դարարագի վոչխարի մորթիները մասին. նրանց մորթիների հատը կծախվեր 8-10 ուռլով, մինչդեռ ներկայումս այդ դեռ չլավացած ցեղերի մորթիները ծախվում են 3-4 ուռլուց փոշ ավելի:

Մեր տեղական վոչխարներին յենթադրում են լավացնել մերինոսի և այլ կուլտուրական ցեղի վոչխարների խոյերով: Տեղական վոչխարների ախպիւսի լավացմանը միանգամից մեծ մասշտաբով ձեռնարկել հնարավոր չէ, հետեւաբար դա մասսայական լավացման բնույթ չի կրի, վրտվհեան հիշյալ լավացնող ցեղերի վոչխարները շատ քնքույշ են, պահանջում են լավ կերակրում և խնամք: Նրանք չեն դիմանա գյուղական աղքատ պահվածքի պայմաններին, կարող են հիվանդանալ պիրոպլազմոզով և առհասարակ վատացնել մեր վոչխարների կաթնատվությունն ու մսի հատկությունը: Ախպիւսի փորձեր նախապես պետք է կատարել փորձնական կայաններում, խորհրդային և կոլլեկտիվ տնտեսություններում՝ մասնագետների հսկողությամբ, և հաջող հետեւանքների դեպքում՝ լայն մասշտաբով կիրառել գյուղացիական վոչխարների նկատմամբ:

Բացի այն, վր մեզ մոտ վոչխարներին կերակրում են վատ, կատարվում է ազդակցական բուծում, առհմացու արտադրողների բնարություն չի լինում, ինչպես այդ վերեւում շեշտվեց.—գգացվում է ցան լավ արտադրողների պակասութուն:

Վոչխարաբույծ-գյուղացիներին պետք է մատակարարել լավ արտադրողներ՝ մառչելի գներով: Տոհմացու արտադրողների պետական և կոլլեկտիվ-գյուղացիական բուծարանները պետք է բաց անել այն վոչխարաբուծական շրջաններում, վրաեղ կերի պայմանները լավ են, վոչխարաբուծական մթերքների սպառման հարցը լուծված է և գյուղացիները ձգտում են լավացնել իրենց վոչխարները:

Տոհմացու կենդանիների ցկատումը առաջադրվող պահանջները պետք է վերաբերեն՝ նրանց տարիքին,

քաշին, և քառերերին, դռնին, բրդի քանակին ու վորակին, բրդակալությանը և այլն: Այս կամ այն ցեղի վոչխարների տոհմարուծարանները պետք է հասցիւթայթեն պահանջվող քանակությամբ վորոշ վորակի և տարիքի տոհմացու կենդանիներ: Տոհմարուծարանների աշխատանքի հաջողությանը գլխավորապես կախված է նրանց ճիշտ կազմակերպելուց և վործված գեկավարությանից:

Մանր վոչխարարույժներին մեծ ոգուտ կարող են տալ տոհմացու վոչխարների գյուղացիական կայրեկախ բուծարանները:

Ընտրության, տոհմացուների պարզեատրում, արտափնների և պտկատ արգյանտակատ արտագրողներին խոտանումն,— ահա այն աշխատանքները, վոր աչք բուծարաններում պետք է տարվեն կոնսնտմար կերպով:

Խոտանված, անպետք արու գառներին պետք է ամործատել, վորպետղի նրանք վատ սերունդ չաան: Տոհմական խոյերից ստացված ամբողջ սերունդը պետք է գրանցվի: Տոհմական խոյերը պետք է խիստ կերպով բնորվեն և հարմար լինեն տեղական մաքիներին, համապատասխանեն չրջանի բնական և տնտեսական պայմաններին, այլև պետք է վաճառվեն գյուղացիներին մատչելի գներով: Վորոշ վոչխարարուծական չրջան բախարար թվով տոհմական խոյերով բավարարելուց հետո, այդ չրջանի վոչխարներն ույնքան կլավանան, վոր իրենց հերթին կդառնան տոհմացու մատերիայի բնդարձակ բուծարաններ գյուղացիական վոչխարների մասսայական լավացման համար այն չրջաններում, վորտեղ ույդ լավացման աշխատանքը դեռ չի սկսվել: Վոչխարների լավացման մի ուրիշ միջոցը՝ ցուցահանդեսներ կազմակերպելն է: Յուցահանդեսները տեղնուտեղը ցույց են տալիս գյուղացիներին, թե ի՞նչ և պահանջվում լավ կենդանիներից և ի՞նչպիսիներին պետք է բուծել. միտածամտակ ցուցահանդեսները ուսանացնում են նրանց մեջ մրցության՝ իրենց տնտեսության մեջ ամենալավ կենդանիներ բուծելու գործում: Վորպետղի վոչխարների ցուցահանդեսները շատ ոգտակար լինեն, անհրաժեշտ է, վոր ցուցահանդեսները միևնույն չրջանում կրկնվեն մի քանի տարի և պահանջների ծը-

բողիքն այլ ցուցահանդեսներում լինի խիստ վերջ
և հասկանալի բոլոր գյուղացիների համար:

Բացի ցուցահանդեսներից՝ գառների դատախարակ-
ման և նրանցից լավ կենդանիներ ստանալու գործում
մեծ ոգուտ կարող են տալ այսպես կոչված գառների
մրցումները, վորոնց ժամանակ պարզևատրվում են ու-
մենարնախր և լավ կերակրված գառները: Կաղմակերպ-
վում են նաև փոխարների կաթնաստատության, բրբ-
դատատության և այլ մրցումներ:

Զատիպանց անհրաժեշտ և պատրաստել վոչխարա-
բուծության համար տեխնիքական պերսոնալ, մասնա-
դեսներ և բոնիտյարներ, վորոնց կաբիլը խելա զգայի
է: Այդ մասնադեսները կոմվորեցնեն գյուղացիներին
փոխարների կանանավոր կերակրման և բուծման ձե-
վերը, վորով և նպատառ կլինեն վոչխարաբուծության
դորդացմանը և արդյունավետության բարձրացմանը:

Դատախատությանների, բնիթեցանությանների և
զբաղանության տարածման միջոցով գյուղացիների մեջ
պիտի տարածել վոչխարաբուծության տեխնիքական
գիտությանները, վոչխարաբուծության սովորալ
միջերգներ պատրաստելու ձևերը և այլն:

Անդրկավառում տեղական ցեղերի փոխարների
ուսումնասիրության և լավացման վերաբերյալ մինչև
այժմ քիչ բան և արված: Անհրաժեշտ է մեր հանրապե-
տությանների վոչխարաբուծական շրջաններում բաց
անել վորձնական կոյաններ և փարախներ, վորոնք
պետք է լինեն շրջանային՝ կապված այդ տեղի վոչ-
խարների ցեղի և ուղղության հետ: Որինակ, բալբաս
փոխարի ցեղը, մաղխի տարրեր խմբերը լավացնելու
և կարանուլ վոչխարներ բուծելու համար և այլն:

Մասցու և բրդատու վոչխարաբուծության զարգա-
ցումն՝ առանց ուժեղ կերերի, միմիայն կոպիտ կերպով,
անիմաստ է: Այդ պատճառով խելացի բան կլինել ա-
ման տարի արտասահման չարտահանել մեր մեծ քանա-
կութայք եփան ուժեղ կերերը, այն և՛ քուսուր, թեփր
և այլն, այլ վերածել ավելի թանկարժեք անասնաբու-
ծական միջերգների, ինչպես որինակ մսի, պանրի, ա-
պսխաի և իրեն այլպիսիք արտահանել արտասահման:

ՎՈՅԽԱՐԱՐՈՒԹՅՆԵՐԻ ԿՈՐԳԵՐԱՏԻՎ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Վոչխարաբուծությունը վորակապես բարելավելու և նրա արդյունառությունը բարձրացնելու համար մեր վոչխարաբուծները պիտք և միանան և կազմեն վոչխարաբուծական քնկերություններ և միություններ:

Մեր վոչխարաբուծության արտադրանքի մեծ մասը գնում և կոտլերատիվ և պետական հիմնարկությունները: Բայց այնուամենայնիվ այդ արտադրանքի մի մասն քնկնում և գյուղական կուլակների և չարչիների ձեռքը, վորոնք գյուղացուց առնում են ցածր գներով: Կուլակներն ու չարչիները սպալում են գյուղացիների կարիքավոր վիճակից, նրանց անմխարանությունից, քաղաքի գներին անտեղյակ լինելուց և ցածր գներով մթերքներն առնելով՝ խիստ շահագործում են նրանց:

Գյուղացիական անտեսությունների հետադուրսությունները ցույց են տվել, վոր գյուղացիք հաճախ չարչիներից ստանում են իրենց մթերքների ինքնարժեքի կեսը միայն. հետևարար՝ գյուղացիական վոչխարաբուծության տված շահը, չնչին բացառություններով, մանում և կուլակների գրգանը, իսկ գյուղացիները մեծ վնաս են կրում:

Գյուղացիների կախումը չարչիներից սուսաջանում և հետևյալ պատճառներից.— 1. Շուկաների հեռավորության պատճառով մթերքներն անմիջականորեն սպառողներին ծախելու դժվարությունը. 2. Գյուղացիներն անտեղյակ են վոչխարաբուծական մթերքների շուկայի իրական գներին. 3. Չարչիներին վոչխար և նրա մթերքները կանխապես վաճառելը. 4. Գյուղացիների կարիքը և սրտբերը, այլև եժան վարի չունենալը՝ հարկերը վճարելու, արտատեղի վարձ մուծելու և այլ շտապողական կարիքների համար:

Այս դրությունը չատ վատ և անդրադառնում մեր գյուղացիական վոչխարաբուծության զարգացման և բարելավման միայն: Կուլակների և չարչիների կախու-

մից ազատվելու համար անհրաժեշտ է, վոր իրենք գյուղացիներն իրենց ձեռքը վերցնեն վոչխարաբուծութեան միջերգների վաճառքը, վորպեսզի ամբողջ չեկամուտը իրենք ստանան: Դրա համար մանր վոչխարատերերը պետք է կազմեն կոոպերատիվ ընկերութեաններ:

Վոչխարաբուծութեան միջերգները կոոպերատիվ կազմակերպութեաններէ, քաղաքային սպառողական միութեաններէ և իրենց խանութների միջոցով անմիջականորեն սպառողներին վաճառելով, գյուղացիները կազմավեն կուլակներէ ճանկերից, կկրճատեն վերադիր ծախսերը և ալլն և ալլն:

Վոչխարաբուծութեան արտադրանքի վաճառքի կոոպերատիվ հնարավոր կլինի լայն կերպով զարգացնել բրդի, վոչխարի պանրի, մսրթու վարկալորումը: Վոչխարատերերը կարող են ալլ միջերգները դրամի վնել կոոպերատիվ միութեանների պահեստներում և փոխարենն ստանալ կանխավճարներ կամ փոխատութեաններ:

Բացի ամեն տեսակի միջնորդներից ազատելուց՝ կոոպերացիան վոչխարաբուծներին տալիս է նաև արիշ ոգուտներ, վորովհետե նրանց կոոպերատիվ միութեան գեպրում բավական բարձրանում է արտադրութեւ միջերգների վորակը: Գյուղացիք, կոոպերացիելով և տեսնելով իրենց լավ-վոչխարաբուծ ընկերների կանոնավոր տեսակալորումը բուրդը, լավ պատրաստված համ նյութը և ալլ միջերգները, վորանց գիմաց կոոպերատիվ ընկերութեանը կարող է տալ խոշոր գումար, իրենք նույնպես կաշխատեն լավացնել իրենց միջերգները: Վոչխարաբուծների կոոպերատիվ ընկերութեաններն ամենի հեշտութեամբ կարող են միասին կազմակերպել լավ ցեղի վոչխարների բուծումը, նրանց կանոնավոր կերակրումը, խնամքը և դրանով բարձրացնել նրանց արտադրողականութեանն ու շահավետութեանը: Յեթն ալլ դործը լայն ծախս ստանա, վոչխարաբուծները կարող են հրապիրել ժաանագետ-գյուղատնտեսներ՝ ղեկավարելու, լավ միջերգներ արտադրելու և իրազման յենիւարկելու համար: Լավացնելով վոչխարաբուծութեան միջերգների վորակը և դարձնելով ալլ միջերգ-

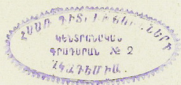
ները տպրանքային ա միատարր, վոչխարաբոյժների բնկերութեանները հեշտութեամբ կկարողանան շահագործել իրենց պնդումով ծախել, քան թէ այլ միջոցներով շահատիրութեամբ, ստեղծարարական և խաղաղարարական պատիւները:

Վերջապես, կոոպերացիան կը ճանաչուի վոչխարաբուծական միջոցների արտադրութեան ծախսերը, տնտեսական և նրա շեղումները: Այն վոչխարաբուծական շրջաններում, վարակի կերի և լավ արտաների պահպան զգացում, վոչխարաբուծական միութեանները կարող են կազմակերպել կոոպերատիվ արտաներ՝ վոչխարներին միասին արածեցնելու համար և կոոպերատիվ նստահարքներ՝ ցանոյի խտեղութիւն և ալիւ: Կոոպերատիվ արտաներ և խտտահարքներ պոյութեան անեն Չիլիքերիայում, Գերմանիայում Ամերիկայում և ալլ յերկրներում, վերանք վոչխարաբուծներին մեծ ոգն աներ են առաջ:

Վոչխարաբուծների կոոպերատիվ բնկերութեաններն իրավունք ունեն.— Կազմակերպել լավ տեղական և արտասահմանյան ցեղի վոչխարների բուծարաններ, ցուցահանդեսներ, յոչխարների, գառների և նրանց միջոցների մրցումներ և դրանով նպաստել վոչխարաբուծութեան մտառայական բարելավմանը: Կազմակերպել վոչխարաբուծական միջոցների պատրաստումը, վերամշակումը, տեսակավորումը և վաճառքը: Հրապարակել գյուղատնտեսներ և վոչխարաբուծութեան մտառականներ՝ վոչխարների և նրանցից ստացված միջոցների լաւագոյնն ուղիտանքները ղեկավարելու համար: Կազմակերպել դասընթացներ, դրույցներ վոչխարաբուծութեան վերաբերյալ, տարածել վոչխարաբուծների մեջ հաստիկ գրականութեան և ալլ:

Յ Ա Ն Կ

	Եջ
1. Վոչխարների ծագումը	3
2. Վոչխարաբուծության տնտեսական նշանակությունը	5
3. Վոչխարների ցեղերը	9
4. Վոչխարների բուծումը	23
5. Վոչխարների բուծման կանոնները	30
6. Վոչխարների կերակրելը	36
7. Վոչխարների խնամելը	55
8. Փարախները	56
9. Վոչխարների հիվանդությունները	58
10. Անդրկովկասյան վոչխարների բուրդը, նրա վերակր և տնտեսական արումը	68
11. Մեր գյուղացիական վոչխարաբուծությունը բարելավելու գլխավոր ձևա-նաբերումները	72
12. Վոչխարաբուծների կոտակերատիվ միություն	76

18. Հ. Ազատյան—Գյուղատնտեսական բանվորութ. և միջադպ. կոմմունիստական շարժումը (սպառված) 40 կող.
19. Ն. Խան-Աղյան—Ուղեցույց արդյունավետ խողարուծության (սպառված) 15 »
20. Ֆերդինանդով—Հավարուծ. և նրա ոգուտն. (սպ.) 20 »
21. Ա. Դանելբեգ—Լավ և ուշ, քան յերբեք (ազրոպիյն) (սպառված) 20 »
22. Կ. Կ. Մելիք-Շահնագարյան—Կտավհատը և կանեւիը (սպառված) 20 »
23. Ս. Լուկաշին—Անգրկովկասի տնտեսական դրուծյունը (սպառված) 15 »
24. Հրահանգ Հայաստանի Խ. Ս. Համրապետության անտառներից փայտեղեն բաց քողնելու համար (պաշտոնակ.)
25. Պրոֆ. Ավ. Փավսեպար—Կաթնատու կովի կերակը. (սպառված) 30 »
26. Ա. Ա. Տրիֆոնով—Ինչու պետք է ցելը շուտ անել 15 »
27. Ա. Բակունց—Գալուստի վիկը (ազրո-պատմվածք) 15 »
28. Ա. Բակունց—Կարտոֆիլի մշակությունը (սպառ.) 20 »
29. Լ. Սուքոտին—Կովի դատը (ազրո-պիյն) 20 »
30. Կ. Կ. Մելիք-Շահնագարյան—Տիգրկանեւի (սպառ.) 5 »
31. Իս. Տեր-Ներսիսյան—Պտղատու ծառերի մնաստուններն ու հիվանդությունները (սպառված) 25 »
33. Արագի—Տրակատը (ազրո-պատմվածք) 15 »
34. Յակտացի—Պորհրդավոր տրտունջներ ազրո-դրույց 15 »
35. Խնկո-ապեր—Գյուղատնտ-անասնաբույժը և իր ազրո-դրույցը 20 »
36. Ս. Ֆրիդլիմ—Տառը պատգամ անասնապահին (բ. տպագր.) 20 »
37. Մ. Խանգաղյան—Մեղվարուծության գործնական ձեռնարկ (սպառված) 60 »
38. Արամայիս Յերգնկյան—Մեր գյուղատնտեսության հերթական խնդիրներից (սպառված) 40 »
39. Ա. Աքամադյան—Գութան, թե՞ արոր (սպառված) 10 »
40. Վ. Բոյկով—Այն աղքատի կոյն և (սպառված) 20 »
41. Իս. Տեր-Ներսիսյան—Գոմաղբը 20 »
42. Ի. Կուզնեցով—Լենինը և գյուղացիությունը 30 »
43. Ա. Մուշեղյան—Անտառը պետք է հաշվով կտրել 5 »
44. Իս. Տեր Ներսիսյան—Ինչպես պատվարտել պլու-դատու ծառերը 10 »
45. Ա. Բակունց—Պատուրջուրի կոմունան 30 »
46. Հ. Ազատյան—Յեռագաշտից դեպի սոսկերացիայի վրայով

47. Վ. Միխայլով—Տափարի վարակիչ հիվանդու-
թյունները 5 գոպ-
48. Մ. Թումանյան—Վիկ 25 »
49. Պ. Քալանթարյան—Գոմաղը 5 »
50. Նոյեմբերի նամակարկին (ժողով.) (սպասված) 20 »
51. Պրոֆ. Ավ. Քալանթար—Կաթնառատ կովի ընտրու-
թյունը և նախիրի ազնվացումը 20 »
52. Հրահանգ. գյուղատնտ. կոոպ. ընկերութ. տո-
մարադրելու կարգի մասին (Հավ. «Գյուղ. կյանք»-ի)
53. ԽՍՀՄ հողագտագործությամբ և հողաշինարարու-
թյամբ բնդհանուր հիմունքները 20 »
54. Հ. Փիրումյան—Հողմոդկոմատի 1927-28 թ. զոր-
ծունեությունը
55. Ա. Աբամասյան—Դեպի բերքի բարձրացում
56. Վ. Պ. Դոբրինին—Ձիերի արհեստ. բեղմնավորումը 25 »
57. Ա. Վերմիշյան—Պողոտու ալդին ու նրա խնամքը 45 »
58. Ա. Մարգարյան—Վոչխարաբուծություն 50 »
59. Ա. Ա. և Ա. Թ.—Բանջարաբուծություն 20 »

ՊՍՏՐԱՍՏՎՈՒՄ ԵՆ ՅԵՎ ՇՈՒՏՈՎ ԿԶԱՆՁՆՎԵՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

1. Ա. Յերգնկյան—ԱՍՖԽՀ տնտեսապահությունը և
գյուղատնտ. խնդուստրացումը
2. Իս. Տեր-Ներսիսյան—Ինչպես մշակել խաղողի ալ-
դիները (Բ. տպագրություն)
3. Ա. Ասլանյան—Մեղվապահի Ուղեցույց
4. Պ. Քալանթարյան—Բերքի բարձրացման խնդիրներ
5. Հ. Փիրումյան—Դեմի հողերի մշակությունը

ԴԻՄԵՆ՝ ՅԵՐԵՎԱՆ, Հաղժողկոմատ՝ Հրատարակչության,
«Հայգրքի» կենտրոնական և գավառական գրա-
խանութներին, Դավիդբաղժիններին: